

Karsai György (1953) egyetemi tanár. Kutatási területe: görög színház-történet, a homérosi eposzok.

Legutóbbi írása az *Ókorban*: *A klasszika-filológia helyzete a felsőoktatási intézményekben* (2013/2).

Sophoklés: *Oidipus király* Az Oidipus–Teiresias-agón (I)

Karsai György fordításában és kommentárjával

(280–346. sor)

A fordítás és kommentár II. és III. részét az *Ókor* 2015/3., illetve 2015/4. számaiban közöljük majd. Az Oidipus–Teiresias-agón az *Oidipus király* (kétségtelenül az egyik legkiemelkedőbb fennmaradt görög tragédia, olyan mű, amely Aristotelés szerint messzemenően megfelel a tökéletes tragédia követelményeinek) központi jelentőségű epizódja. Ez talán kellőképp indokolja, hogy miért vállalkozunk egy nem egészen 200 soros drámaepizód (280–462. sor) részletekben való közlésére: az itt olvasható igen alapos kommentár (amely részlet Karsai György készülő, a teljes tragédiát tárgyaló könyvéből) bevezetést nyújt az egész tragédiához is. A sophoklési *Trachisi nők* ugyancsak Karsai György által készített és kommentált teljes próza fordítása az *Ókor* 2006/2. számában olvasható. A tanulmány az OTKA 83115 kutatási programjának keretében készült. (A szerk.)

1 Teiresias színrelépései a tragédiákban mindig fontos pillanatok. A fennmaradt drámák közül Sophoklésnél két alkalommal találkozunk vele: a Kr. e. 442-ben bemutatott *Antigonéban* (988–1090) és a Kr. e. 430–425 körül született *Oidipus királyban*.

Ezek a fellépések a színpadi megjelenítés szempontjából a *legteátrálisabbak* közé tartoznak, hiszen a vak jós fellépését olyan, toposzjellegű elemek kísérik, amelyek az adott szerepkörhöz kötöttek, foglalkozás- és jellemléirők, s így a szereplő verbális bemutatása nélkül is egyértelműen meghatározzák annak kilétét: a jóst egy kisgyermek kíséri, akinek vállán nyugtatja bal kezét, míg a másikkban botot tart, amellyel az utat keresi. Mindebből következik, hogy ha ettől eltérő elemek kísérik Teiresias megjelenését, az színházi (dramaturgiai) értelemben a világ rendjének megbomlását jelenti. Ezzel a megoldással él majd Euripidés a *Bakkhánsnőkben*, ahol sem kisgyermek nem kíséri, sem a kezében levő bot nem egyezik a vak jós állandó felszerelésével, hanem helyette egy *thyrsos* segítségével tapogatja útját, ami a Dionysos-kultuszhoz tartozó szent tárgy.

Teiresias személyében Apollón papját, a hozzá hasonló tudással rendelkező, „mindezeket urával együtt látó” (*anakti... Phoibói tauth 'horónta'* (284–285) jósát, a város egyik alapintézményét tiszteli Thébai. Ez Oidipus második találkozása a drámában olyan személlyel, aki egy-egy, a város sorsát döntően befolyásoló területen több tudással rendelkezik nála: Kreón Thébaiban élt már azelőtt is, hogy Oidipus megérkezett volna, személyesen ismerte Laiost, sőt, ugyanolyan családi kapcsolatban állt vele, mint most Oidipusszal (mintha csak „a mindenkori király sógora” szerepkör lenne az övé). Teiresias az *isteni dolgokról* rendelkezik összehasonlíthatatlanul több tudással, mint a király. A királynak tehát két, *helyzeténél és múltjánál* fogva információelőnyben lévő személytől kell(ene) azokhoz az adatokhoz, tényekhez hozzájutnia, amelyek segíthetnék a város megmentésében. Oidipus ismeretlen *senki* volt, amikor annak idején elhagyta Delphoit, tarsolyában a rettenetes jóslattal, amelynek beteljesülése elől menekülve jutott el Thébai földjére. Most, túl a Szphinx legyőzésén s annyi sok év sikeres uralkodás után újra itt áll a város – és saját maga (141. sor: *keinói paraskón un emauton óphelo!*) – megmentésének terhével vállán, ismét Delphoi üzenetével-jóslatával kell szembenéznie. Csakhogy míg a jósdá személyes felkeresésekor első kézből szerzett információkat kellett megítélnie, és senkitől sem befolyásolt döntéseket hoznia, addig most két, különböző típusú isteni hírvivő – az egyik hivatásánál fogva az, a másikat ő tette azzá! – *közvetítésével* megszerzett tudás birtokában kell cselekednie. Oidipus tragikus élethelyzete éppen ez: az ő erőssége, az a terület, ahol senki meg sem közelíti kiválóságát, az a *saját maga által feltárt tények és összefüggések felismerésére, megértésére, az ezek alapján való döntésre és cselekvésre való képesség*. Most, a színpadi jelenben ettől a képességétől, világlátásától, minden eddigi életpillanatát: a létezését meghatározó alapértékétől fosztja meg Kreón és Teiresias.

2 A görög kifejezés – *Kreontos eipontos* – értelmezése az egész dráma szempontjából meghatározó. Meggyőződésem, hogy nem szabad a későbbi, Kreón szerepére történő,

OIDIPUS

280 *Helyesen szólta! De kényszeríteni az isteneket oly ügyekben, amelyekben ők nem akarják, semmiképp nem képes egy ember.*

KAR

Ezektől eltérő, jobb dolgokat mondanék másodikul, aszerint, ahogy nekem látszanak.

OIDIPUS

Akár egy harmadikat is! Semmiképp ne tedd, hogy nem mondd el!

KAR

285 *Úgy tudom tapasztalatból, hogy az, aki urunként mindezeket érti-látja leginkább, Phoibos urunkkal együtt, az Teiresias, akitől valaki, utánanézve mindezeknek, ő, uram, igen bölcs dolgokat tudhatna meg...¹*

OIDIPUS

*...és nem voltam hanyag ezt sem megtenni már!
Érte küldtem ugyanis – Kreón beszéde hogy elhangzott² – két*

Oidipus részéről elhangzó, dühödt kirohanások fényében értékelni e szavakat, sem pedig a később oly hangsúlyos összeesküvés-vád (378, 387, 555, 572) előképének tekinteni, mint ezt teszik oly sokan (Blaydes, Kamerbeek, Jebb). Dawe szellemes megfigyelése – hogy Kreónnak, legalábbis amióta visszatért Delphoiból, nem lehetett alkalma Oidipusnak ilyen tanácsot adni (Dawe 2006, 13) – a helyes értelmezés irányába mutat: Kreón elmondta mindazt, amit Delphoiban megtudott (87–131), majd ezután – miközben mi az első *stasimont* hallgatjuk – küldhetett el Oidipus Teiresiasért. Szöveges bizonyíték nincs a cselekmény különböző mozzanatainak itt vázolt sorrendjére, így az is elképzelhető, hogy Oidipus már jóval korábban hívatta a jóst – ez utóbbi elképzelést erősíti, hogy *késlekedése* miatt már türelmetlen (lásd később), ám ez esetben Teiresiasnak Kreón *rábeszélésére* történt elhívása, illetve az erre utaló *eipontos Kreontos* kifejezés időbeli elhelyezése és tartalma igencsak problematikusává válik.

- 3 Drámánkban visszatérő motívum Oidipus kényszerű várakozása azokra a személyekre, akiknek pedig kötelességük lenne a lehető leghamarabb megjelenni parancsára-kérésére. Így késésben volt Kreón (73–75), késik most Teiresias, s késni fog a Pásztor (ez utóbbiakért ráadásul többször is el kellett küldenie! (765–769, 1054–1057, 1069–1070; vö. Bollack 1990 vol. 2, 188–190; Segal 1993; Ahl 1991; Kirkwood 1958).

E késések dramaturgiai szerepe több oldalról is megközelíthető. 1. triviális színpadi jelenség, hogy egy új szereplő fellépésének előkészítése – színházi műfajtól és kortól függetlenül – feszültségteremtő tényező. A közönség figyelmének lekötése és fokozása a cselekmény közönségre gyakorolt hatásának kulcstényezője, s ezzel Sophoklész az *Oidipus királyban* hangsúlyosan él is (Seale 1992, 125–125, 215–260; Taplin 1978, 48). Annak tudatosítása, hogy valakinek már meg kellett volna érkeznie és ez mégsem történt meg, óhatatlanul felvet kérdéseket: „mi történt vele?”, „milyen (tragikus) események akadályozzák megérkezését?”. S az csak természetes, hogy amint végre megérkezik az illető, tisztázni kell(ene), milyen – nyilván a cselekmény szempontjából is fontos! – akadályozó tények állnak késése mögött (lásd Sophoklésznel a *Trachisi nők* első Hírnök-fellépését, egy hosszú kitérővel az érkezését kérdésekkel akadályozó tömegről). Tragédiánkban az egyik nagy meglepetés, hogy soha nem kerül sor a késve érkezés megindoklására, mintha Oidipus következetesen elfeledkezne a kérdés tisztázásáról, amint a várt személy (Kreón, Teiresias, Pásztor) végre megérkezik. A korábban oly hangsúlyosan kifogásolt késések tehát a továbbiakban szóba sem kerülnek: Oidipus valamiért senkin nem kéri számon, miért nem engedelmeskedett haladéktalanul a királyi parancsnak. 2. Az, hogy mindenki késve érkezik Oidipus elé, felveti a királyi autoritást, az uralkodói tekintélyt, illetve a hatalomnak való feltétlen engedelmeskedés kérdését Thébaiban. Mintha Oidipus, ez a *bevándorló, idegen* – érdemeire való tekintettel, elsősorban is a Szphinx legyőzése miatt – feltétlen, már-már isteni tiszteletben részesül mint a város egykori megmentője és mint *jó uralkodó*, másrészt azonban hatalmának, tekintélyének megvannak a jól definiálható korlátai; a feltétlen engedelmeskedés kérdése, ezzel összefüggésben pedig az engedelmeskedés esetenkénti elmulasztásának következmény nélküliségével a tragédia színpadán figyelmeztető erővel hívják fel a figyelmet Oidipus király *mivoltának* sajátos jegyeire. Itt és most mindössze enyhén zavaró, alig feltűnő tisztelethiánynak tűnik néhány kulcsszereplő késése. Összefüggő, a királyi tekintély korlátaira utaló cselekményalakító tényezővé, dramaturgiai eszközzé válása azzal teljedik ki, amikor tragédiánkban elkövetkezik Kreón uralkodásának pillanata. Itt értjük majd meg, hogy a királyi parancs, illetve a királyi tekintélyre alapozott elvárások szerinti engedelmeskedés hiánya nem valamiféle, Oidipushoz kötött „egyedi kiváltság”: Kreónnak is szembesülnie kell majd azzal, hogy bár elrendeli Oidipus azonnali eltávolítását „a fenséges Nap szeme elől” (1425–1426), e parancsának teljesítésére majd száz sort kell várnia (1523). Hogy a késve engedelmeskedés gyakorlata is meg fog most változni Thébaiban, hogy ez azért nem lesz mindig így, mert Kreón uralkodása ezen is „javítani” fog, az onnan sejthető, hogy önkéntelenül is felidéződik a mindenkori nézőben-olvasóban az *Antigoné* és az *Oidipus Kolónosban* parancsmegtagadásra oly érzékeny Kreónja... A *diplos pompus* kifejezés is többféleképpen értelmezhető: (1) „kettős követséget” küldött Oidipus a jósert, tehát *kétszer* kellett Oidipusnak Teiresiasért küldenie, hogy végre eljőjön, illetve (2) „két követet” – tehát két embert küldött Teiresiashoz a király. Ez utóbbi esetben ismét csak két értelmezés felé nyílik út: (1) vagy megkülönböztetett tisztelet tükröződik e gesztusban, (2) vagy a királyi kérés nyomatékosítását szolgálja a két követ megjelenése Teiresiasnál; a 296–297. sor *hoide... agusin* többes száma a fenti értelmezések mindegyikét megengedi.

- 4 *Kai mén ta g'alla kópha kai palaia epé.* – A *kai mén* fordulat a párbeszédekben a partner előző mondatára való, egyetértő reakció, egyúttal a beszélgetés folytatását előkészítő köztiszó (Campbell, Jebb, Kamerbeek 80–81). A Kar itt a közönség, a város nevében is szólva természetesen egyetért a jós megkérdésével, s eddig minden rendben is van. Ugyanakkor az „ami pedig az egyéb dolgokat illeti...” (*...ta g'alla...*) folytatás igencsak különös, elsősorban is annak fényében, hogy éppen akkor kezd bele a Karvezető a „bizonytalan, süket és ősrégi mendemondák” (*kópha kai palaia epé*) felidézésébe, amikor pedig már mindenki biztos lehet abban, hogy néhány pillanat múlva színre lép a város megkérdőjelezhetetlen tekintélyű jósa, az isteni tudás birtokosa, tehát hamarosan mindenre fényt derít, bizonyosan igaz információkhoz fogunk jutni. De hát akkor mi szükség van az Oidipus által nem is kért *mendemondák* felidézésére? Hiszen bizonyos, hogy nem ezen az úton fog Oidipus eljutni az igazsághoz! A mendemonda, szóbeszéd (*epé*: az *epos* többes számban; lehet, hogy tragikus ironia rejlik e szó mögött is!) jelzője ugyancsak árulkodó: „süket” (*kópha*). Mondja ezt a Kar akkor, amikor nemsoká egy *vak* ember lép majd színre, aki viszont minden látszat ellenére maga az *éleslátás, a mindentudás* megszemélyesítése, az igazság és valóság egyedüli letéteményese. Nem kevés ironia rejtezik tehát ennek az amúgy szép metaforának – ahogyan magyarul is mondjuk a tartalmatlan, *üres* beszédre: *süket duma* – itteni használatában: a látszat szerint „testi hibás” szavak, a mendemondák a történet előrehaladtával a főhős tragikus sorsát döntően meghatározó valóságnak fognak bizonyulni.
- 5 Ez már súlyos mondat. A *mendemondaként* beharangozott információ ugyanis nem pontosan egyezik azzal a *jóslattal*, amelyet Kreón Delphoiból hozott (116–119, 122, 125). Oidipus most mohón lecsap az esélyre, hogy újabb, bármilyen csekély információhoz juthat (291), amelyből végre megismerheti az igazságot, s így közelebb kerülhet céljához, a város megmentéséhez, aminek feltétele az Apollón által követelt Laios-gyilkosság leleplezése és a gyilkos megbüntetése. Csakhogy a Kar beszámolója egy nagyon fontos kérdésben eltér attól, amit eddig tudunk a gyilkosság körülményeiről: a Laiosra támadók megnevezése eddig „gyilkos rablók” (*léistas*, Kreón szava – 122), illetve „gyilkos rabló” (*léistés*, Oidipus szava – 125) volt. Azt már az első Kreón-jelenet óta tudjuk, hogy a gyilkos(ok) száma, a későbbiekben

*követemet! Csodálnivaló, hogy már régóta nincsen itt.*³

KAR

- 290 *Mert hiszen minden egyéb csak süket és elavult szóbeszéd.*⁴

OIDIPUS

Mifélék ezek? Minden hírnek utánanéznek ugyanis!

KAR

*Az a hír járja, hogy valamilyen utazók ölték meg.*⁵

is többször előkerülő egyes szám–többes szám-kérdés nagyon is problematikus – s most, az első *episodion* során a következetlen nyelvtani számhasználat még egy példával bővül! (Maiullari 120–121, Jebb, Kamerbeek, Dawe). De ami még ennél is különösebb, az a támadó(k) *státuszának* megváltozása: korábban Kreón – és nyomában Oidipus – *gyilkos rabló(k)ról* beszélt, míg most azt tudjuk meg, hogy a nép körében elterjedt (?) mendemondák – már ha hihetünk a Karvezető beszámolójának – *utazókról* szólnak. A *hodoiporón tinón* és a *léistés* közti különbséget viszonylag könnyen tisztázni lehetne: mindössze meg kellene kérdezni az egyetlen túlélő szemtanút (118–119), vajon tényleg *rablókat* látott-e a helyszínen, mielőtt elmenekült. Ám ez a kézenfekvő megoldás *most* nem jut eszébe Oidipusnak, a Karnak pedig mintha az egész fel sem tűnt volna – s ez annál is inkább elképzelhető, mivel nem hallotta Kreón beszámolóját.

- 6 A sor első és második fele közötti feszültség több tényezőtől tevődik össze: 1. Ismét a megismerés Oidipusnak oly kedves témájánál vagyunk: a *hallás*, szembeállítva a *látással*, hangsúlyosan kiemelve az utóbbi értékesebb mivoltát. Amit *látunk*, az a valóság, vallja korábbi életpasztaletaira támaszkodva, teljesen logikusan, Oidipus (miközben egy *vakra* vár, akiben persze ott lakozik a cáfolhatatlan, isten sugallta igazság). A drámánkat mindvégig átszövő tragikus irónia rejlik e bukásra ítélt világlátás ismételt megfogalmazása mögött. 2. A *ton idonta* olvasat helyett egyes szövegkiadások (pl. Dawe, aki egy Burtonra visszamenő, anonim kézirati hagyományra hivatkozva teszi ezt) a *drónta* alakot fogadják el (így pl. Maiullari, 121–122); holott a *szójáték – idonta... horái* – messzire vezető értelmezéseknek nyit utat: a *szentanút* („aki látta” a gyilkosságot) senki nem látta, vagyis olyan embert nem lehet Thébaiban találni, aki látta volna – nem a gyilkost, hanem a *szentanút*. Márpedig ez a bizonyos szemtanú nem lehet más, mint az, a támadást túlélő pásztor, akiről viszont már Kreón részletesen elmondta, hogyan számolt be a Laios-gyilkosságról (118–125). De akkor hogyan kell értelmezni a „senki sem látta” fordulatot? Elképzelhető, hogy e kifejezés a *horaó* ige *vid* tövének jelentésárnyalatát hordozza itt, s így sokkal inkább az „ismer, tud” jelentésben használja Oidipus, tehát valahogy úgy kellene értenünk, hogy „senki sem ismeri” – mármint alaposan, közelebről – a gyilkosság egyetlen szemtanúját. Ez a mondat természetesen még ekkor sem fedné teljesen az igazságot – hiszen rajta kívül bizonyosan sokan ismerik ezt a thébai embert –, de pontosan illik Oidipus világlátásába, amely szerint az a legfontosabb, a közösség sorsát befolyásoló, amikor ő maga, személyesen *lát meg* és *ismer meg* valakit – miként ez történt a Szphinx esetében is. Így, mondhatni, elgondolkozva, nagyvonalúan általánosít itt Oidipus, amikor mindenkit a semmit-meg-nem-ismerő kategóriába sorol ezzel a félmondattal. 3. Az is lehetséges, hogy mindeddig soha senki nem beszélt Oidipusnak erről az emberről, így most találkozik először ezzel a gondolattal. E feltételezésnek csak látszólag mond ellent a sor első felében kiemelt *ékousa* („hallottam [róla]”), hiszen a szöveg világosan utal arra, hogy egészen mostanáig – ma reggelig – valóban nem hallott e felől a Laios-gyilkosságot túlélő szemtanúról, tehát Kreóntól hall róla először.
- 7 Ki a mondat alanya? Jebb szerint (50) egyértelmű, hogy az ismeretlen gyilkos, s így értelmezi a mondatot Dawe is (123); Kamerbeek (81–82) nem foglal állást, Maiullari (122) pedig nyitva hagyja a kérdést. Hogy a Kar a gyilkosról beszél, elsősorban *logikai* és nem *nyelvi-nyelvtani* megközelítésben fogadható el: az előző két mondatból (292–293) következően az itteni állítmányhoz – *echei* – az Oidipus által említett szemtanú – *ton idonta* – egyes számú alanya illenék. Ezt erősíti az is, hogy a Kar Oidipus mondatára reagál azzal, hogy „még ha csak egy kicsit is van mitől félnie”. További érv ezen értelmezés mellett (s a kiadások döntő többségének álláspontja ellen), hogy amikor majd találkozni fogunk az egykori szemtanúval – a thébai pásztorral, Laios és Lokasté egykori, hűséges szolgájával, akinek nem mellel el kellett volna pusztítania a csecsemő Oidipust (1119 skk.) –, mintegy megkapjuk a választ az itt felvetett kérdésre: ez a pásztor bizony *retteg* Oidipustól, s rettegett már akkor is, amikor még nem is kellett megjelennie előtte, mindössze megpillantotta őt Thébai trónján. Ez esetben természetesen további fontos adalékkal bővül a tragédiánkat mindenütt átszövő *tragikus irónia* jelenléte a szövegben: a Karvezető mostani megjegyzése – hogy Oidipus *átkaitól*, haragjától félve nem merne engedetlennek mutatkozni a szemtanú, ami teljesen természetes reakció lenne egy uralkodó parancsának elhangzásakor! – a *valóság* fényében egészen más jelentést kap: az Oidipustól való félelem éppen az ellenkező reakciót váltja ki az érintettből: örökre elbujdokolna inkább, mint hogy engedelmessédjék a királyi parancsok. Kizárólag az erőszaknak enged, amikor végül megjelenik Oidipus előtt. E mondat ebben az értelmezésben Oidipus uralkodói tekintélyének már korábban is megismert korlátairól ad újabb információkat. Ha viszont a Karvezető mondata mögött a gyilkost látjuk, akkor komolyan gondolhatja-e, hogy a gyilkos Laios megölése után nyugodtan él a városban immár vagy tizenöt éve, s most hirtelen, Oidipus fenyegető szavainak hatására majd önként jelentkezni fog?! Ez utóbbi eshetőséget gyengíti Oidipus hasonlóan titokzatos, többféleképpen értelmezhető reakciója is.
- 8 Gnóma vagy közmondás jellegű mondat, amelynek alanya, *cselekvője* homályban marad, így továbbra is fennmarad a feszültség, vajon ugyanarról a személyről beszél-e a Kar és Oidipus: a szemtanú, vagy a gyilkos leleplezése lesz-e a legfontosabb cél az elkövetkezendőkben?
- 9 Váratlanul szakad félbe a Kar és Oidipus magasröptű, s mint láttuk, talányos információkban gazdag beszélgetése. Csupa nyitott kérdés maradt megválaszolatlanul, a feszültség tovább nőtt, miközben az egész beszélgetés – a 284. sor óta, amikor a Karvezető először szólt Teiresias megkérdezésének szükségességéről – elvileg nem volt – *nem lehetett!* – több, mint *időkitöltés*, a jósra való várakozás közben elhangzó, esetleges tartalmú párbeszéd. Fontos, új információk már csak azért sem hangozhatnak itt el, mivel a Karról már megjelenése pillanatától (*parodos*, 151 skk.) tudjuk, hogy éppen úgy segítségre szoruló, tanácsstalan thébaiakból áll, mint a *prologos* Oidipushoz könyörgő, mindenféle korosztályból összeállított polgár-csapata. A homályos *félinformációk*, a Kreón által elmondottaktól egy egészen kicsit, de mégiscsak eltérő, elbizonytalanító adatok (egy gyilkos vagy több gyilkos? van tanú, vagy nincs tanú?) mind ugyanazt a célt szolgálják: az igazság letéteményesének tartott Teiresias fellépésének, a jósnak Oidipussal való találkozása kap így különleges jelentőséget. Oidipus pozíciója rendkívül előnytelen: a Thébait sújtó járvány, s az ezzel ok-okozati viszonyban lévő Laios-gyilkosság ügyében meg van fosztva az eddig öt élete nehéz pillanataiban a valóság megismeréséhez hozzásegítő ismeretszerzési módszertől, az *önálló helyzetelemzéstől*. Oidipus mindig a jelenben cselekedett a jövőért, számára a múlt idő egyszerűen nem létezett. Éppen saját, megismerhetetlen múltja elől menekülve

OIDIPUS

*Magam is hallottam. De azt, aki látta, senki sem látta.*⁶

KAR

*De még ha csak egy kicsit is van mitől félnie [a bűnösnek],*⁷

295 *most már nem marad el, miután meghallotta ezeket az átkaidat.*

OIDIPUS

*Az, aki nem fél, miközben elköveti a tettet, a szótól sem retteg.*⁸

KAR

Nos, aki a cáfolhatatlan bizonyítékokat majd elhozza ellene, ime, itt van!⁹ Mert ezek itt az isteni jóst már ide vezetik így, akiben az igazság benne van, az emberek között egyedül.

jutott el Thébaiba, s oly sok év sikeres királyi hatalomgyakorlás és boldog családja körében eltöltött év után most egy olyan múltban kell kutakodnia, amelynek önálló megismerésére semmi esélye sincs. Amikor a Laios-gyilkosság történt, még nem is ismerte a várost, amelyet most – immár másodszer! – neki kellene megmentenie a pusztulástól. Oidipus tehát ki van zárva Thébai múltjából, *idegen* a múltnak ebben a szegmensében, s örökre az is marad. A megérkezése előtti idők eseményeivel kapcsolatban teljesen kiszolgáltatott helyzetben van bármely thébai lakossal szemben: *mindenki* behozhatatlan előnnyel rendelkezik vele szemben, csupán azért, mert ott élt, *jelen volt*, amikor a most leleplezendő gyilkosság történt. De hát semmi baj, mondhatnánk, pontosan erre a célra való az isteni jós, aki az idő mindhárom dimenziójára kiterjedő tudására támaszkodva (*Ilias* I. 72) az ilyen helyzetekben is minden bizonnyal teljesíti kötelességét, s kíségeti az uralkodót. Végre megjelenik Teiresias. A jelzőjeül választott participium futurum activi – *exelenxón*, jelentése: „majd rá fogja bizonyítani”, „majd megcáfolja esetleges védekezését” (Ellendt 248; Maiullari 122–124, vö. 333) – kisebb meglepetés, hiszen kifejezetten jogi, s nem jós szakkifejezés. Tragikus mélységek nyílnak meg a szó pusztá kimondásától: az ismeretlen tettes feltételezhető, majdani védekezését fogja már *most* megcáfolni a megkérdőjelezhetetlen igazság erejével Teiresias!

Csak hogy kivel fog a jós egyáltalán szembekerülni a színen, kivel fog szót váltani? Természetesen kizárólag az óerte szolgálakat is elküldött, jövetelét sürgető királlyal, aki ezek szerint – s ez a Kar nagyon pontos, *jóserejű* szóhasználatából már most megérthető, logikusan kikövetkeztethető, csak pontosan oda kell figyelni a szavak jelentésére! – nem lehet más, mint a leleplezendő gyilkos.

- 10 Már-már túláradónak tűnő tisztelettel köszönti Oidipus a jóst. Ez annál is feltűnőbb, mert a továbbiakból igen különös kép alakul majd ki a város két „alapintézménye”, a király és az isteni jós közös múltjáról: mintha most találkoznának először Laios halála, illetve Oidipus trónra lépése óta! Az eposzi Kalchas-meghatározás parafrázisálása (300–302, vö. *Ilias* I. 69 skk., különösen 70. sor) egy olyan kultúrkörhöz és mitikus múlthoz kapcsolja a jóst, amely egyszerre utal Apollónra és a kiválasztottságra. A *panta nómon* kifejezés különösen fontos: a *nómaó* ige jelentései (Jebb 51; Maiullari 126–127; Kamerbeek 82) közül ebben a kontextusban az *in animo versare* (Jebb; *Odysseia* XVIII. 216, 220, 257), vagy *megfigyel* – abban az értelemben, hogy a jósjeleket értelmezi az arra hivatott jós (Hérodotos IV. 128), „tökéletesen tud, ért” a legpontosabb. Teiresias esetében azonban az a legfontosabb, hogy az *Oidipus királyon* kívül sehol másutt a görög tragédiában nem írják le istentől kapott jóstudását ezzel az igével. Azzal, hogy éppen Oidipus használja a *nómaó* igét, azt a mindkettőjükre érvényes tudásszintet jelöli meg, amely arra lenne hivatott, hogy a várost a mindenre kiterjedő földi és égi tudás segítségével irányítsa, illetve mentse meg, ha éppen arra van szükség. Oidipus tehát mintegy szövetséget ajánl, méghozzá *egyenlő* értékű tudással rendelkezők közti szövetséget: róla a Szphinx legyőzése óta az egész város tudja – hiszen bebizonyította! –, hogy eszére, intelligenciájára támaszkodva (*nómon*) képes gondoskodni a városról, míg Teiresias az istentől kapott jelek megértésének képességével rendelkezik (erre is vonatkozik a *nómon*!), így tökéletesen ki tudnák egymást egészíteni.

- 11 *didakta te/arréta t', urania te kai chthonostibé* – a két párkifejezés szerkesztése ismét csak túlmutat az „egyszerű” költői képzalkotáson: a *didakta* – *arréta* nemcsak a fordításunkban is elfogadott „kimondott – ki nem mondott” jelentésben értelmezhető (Jebb, Kamerbeek, Bol-lack), hanem a „megtanult és el nem mondható (= le nem írható) dolgok” fordítás is pontos. Az „égi dolgok” és „a földön nyomot hagyók” együtt a halhatatlanok világa és valamennyi halandó lényt (ember, állat, növény) magába foglalja. Pontosán kapcsolódik e lista Oidipusnak a megszólítás első mondatában elemzett ismeretelméleti megközelítéséhez is, ha értjük, hogy Teiresias mindentudásának kategóriáit gyűjti itt csokorba a király. Tiszteletteljes, a *tudás* teljességét leíró szavak – első pillantásra. Csak hogy ha közelebből is szemügyre vesszük e kategóriákat, feltűnhet, hogy egy igencsak fontos ismeretszerzési terület hiányzik Oidipus leírásából: az emberi intelligenciával, az önálló ítélőképességgel és önálló gondolkodás segítségével megszerezhető, a saját tapasztalatokon alapuló tudás. S ez természetesen nem véletlen: Oidipus – nem is oly tapintatosan! – pontosan meghúzza a határokat Teiresias képességei és a saját kompetenciái között, s ezzel akarva-akaratlanul is összehasonlításra készíti a nézőt-hallgatót a kétféle ismeretszerzési képesség közösségi hasznát illetően. Mire ment Thébai Teiresiasnak az itt elősorolt, a világ minden aspektusának ismeretére kiterjedő tudásával? Meg tudta védeni a várost a Szphinx-től? A válasz egyértelmű: a közösségnek, Thébainak nem a Teiresias-féle, ezek szerint haszontalan „mindentudásra” van szüksége, hanem arra a józan észre, következetes logikára és intelligenciára, amelyet Oidipus testesít meg. Ha mindez igaz, akkor Oidipus természetesen most, a pestis elhárításának módozatairól gondolkodva sem számít túl sok hasznos, a város megmentését elősegítő információra a jóstól. Hiszen nemcsak a Szphinx – párbeszédük során majd még hangsúlyosan felidézésre is kerülő – ügyében lehet(et volna) felvetni Teiresias felelősségét: vajon megövtá-e Laiost, Thébai uralkodóját, a város vezetőjét a reá leselkedő veszélytől? Oidipus itt és most nem azt mérlegeli, hogy egyáltalán fel lehet-e tenni ilyen típusú kérdéseket Apollón jósnak – e problémakör megválaszolása további, Oidipusra egyáltalán nem jellemző, elmélyült, filológus hozzáállást igényelne –, hanem mindössze beleszövi a jóst köszöntő, hangsúlyosan tiszteletteljes beszédébe a kétféle megismerési módozatról szóló gondolatait. A többi, a következtetések levonását közönségére-hallgatóságára bizza: *sapientia sat*.

- 12 Igaz megállapítás, csak éppen nyilvánvalóan fájdalmas és/vagy bántó Teiresias számára. Miért éppen így vezeti fel Oidipus a jós mindentudására és segítségére számító, tiszteletteljes kérését? Miért az ő szemében legfontosabbnak számon tartott ismeretszerzési forrás, a *látás* hiányának hangsúlyozása a kiindulópont? Hiszen mindenképpen az a felhangja ennek a félsornyi megjegyzésnek, hogy „annak ellenére, hogy nem... (*ei kai mé...*), lám, mégis (...*d'homós*)”! Meggyőződésem, hogy e szavak mögött is a város két, legfőbb hatalommal rendelkező személyének korábban soha felszínre nem került ellentéte húzódik meg. Oidipus mintha csak azt mondaná: „lássuk, mire mész az eszeddel (*phroneis*), azzal a tudásoddal, amit állítólag magadban, eszedben-lelkedben birtokolsz – ha ugyan van ilyen, merthogy amióta csak ismerlek, ennek soha nem adtad tanújelét”. Oidipus ezzel mintegy szellemi párbajra hívja ki a jóst: lássuk, ki fejt meg a várost léteben fenyegető, újabb rejtvényt?

- 13 ...*hoiai nosói synestin* – Megint csak eltagadhatatlan az Oidipus hangjából kihallatszó *gúny*, vagy legyünk szelídebbek: *irónia*. „Jós vagy, tehát nyilván tudod, milyen halálos kórtól szenved városod!” És nem teszi hozzá – de akinek van füle hozzá, hallja –: „...és bár tudtad a bajt, a gyógy módot is nyilván ismered, mégsem segítettél eddig.”

- 14 ...*se prostatén / sóitéra t'* – Feltűnő redundancia, amely mögül immár élesen kihallatszik a gúny: a katonai szakszó (*prostatés*, vö. 205) ahhoz a hőséhez hasonlítja a vak jóst, aki *egyedül*, fegyveresen, a sereg élére állva, mintegy *pajzsul* szolgálva szembeszáll az ellenséggel

OIDIPUS

- 300 *Ó, mindent pontosan értő Teiresias,¹⁰
a kimondott dolgokat, s a ki nem
mondottakat is, csakúgy, mint az égi
dolgokat és amik a földön hagyják
lábnyomuk,¹¹
a városunkat ugyan még ha nem is
látod,¹² mégis eszeddel pontosan fel-
fogod, [ismered],
milyen kórral él együtt.¹³ Amelytől
pedig megvédőnkül
és megmentőnkül, ó, uram, egyedül
téged találtunk elő.¹⁴*

- (Jebb 52), és így megmenti hazáját. A *sóter* tehát természetes módon beleértendő a kifejezésbe, különválasztása patetikus gesztus, a megszólítás egészére jellemző túlzás, s éppen ezért teret enged Oidipus jóst célzó iróniájának.
- 15 Kifejezetten bántó, *szemtelen* mondat! Miről is beszél itt Oidipus? Hogy Apollón papja, amint *hírnököktől* kell meghallja, milyen jóslatot küld az isten Thébaiba?! De hát akkor miért „alkalmazza” őt a város, ha nincs közvetlen, minden hírnöknél gyorsabb és pontosabb kapcsolata Delphoijal?! És még csak nem is *jóslatot kap* (chrézei lenne a szakmájához kötött szakszó), hanem mint bármely hétköznapi halandó, *meghall egy hírt: klyeis*). Apollón jósanak szakmai kompetenciáját vonja kétségbe Oidipus ezzel a fordulattal, ez pedig – ha más talán nem is, de Teiresias biztosan pontosan érti! – nyílt sértés. És ugyan miféle *hírnökökről* beszél? Vagy próbára akarja tenni Teiresias mindentudását, vajon kijavítja-e a többes számot egyes számra, hiszen pontosan tudja, hogy egyedül Kreónt küldte Delphoiba? Elképzelhető persze az a jóindulatú megközeletés is, hogy Oidipus a Teiresiasért küldött hírnökökre céloz, bár ez esetben azt a görög tragédiákban egyedülálló jelenetet kellene elképzelnünk, hogy a hírnökök – a színen kívül, ellenőrizhetetlen módon! – nemcsak a rájuk bízott feladatot teljesítették (tehát átadták Oidipus üzenetét), hanem hatáskörüket túllépve beszélgetésbe elegyedtek vele, talán a világ dolgairól, a legújabb thébai hírekről és eseményekről.
- 16 Oidipus tehát így foglalta össze a Kreón által Delphoiból hozott jóslatot. Van e jelentősége annak, hogy nem egészen pontosan idézi fel a nem is oly régen hallottakat? Az talán pusztán a már-már megszokottnak tekinthető egyes szám–többes szám tisztázatlanság újabb jele, hogy többes számot használ a Delphoiba *küldöttel* kapcsolatban (*pempasín hémin*), amely többes szám mögött, tudjuk, csak Kreónt kell értenünk. De az már mégiscsak figyelemre méltó, hogy az Apollón-jóslat felidézésekor egy *enigmatikus*, többértelmű szókapcsolattal, félmondattal egészíti ki a Kreón által mondottakat: *...ei tus ktanontas Laion mathontes eu / kteinaimen, é gés phygadas ekpempasaimetha* (308–309). Továbbá az sem elhanyagolható, hogy Oidipus eldönteni látszik a gyilkosság körülményeinek felidézésében korábban uralkodott bizonytalanságot (*léstas* – 122, illetve *léstés* – 124), egyértelműen és hangsúlyosan a „több gyilkos”-elmélet mellett téve le voksát. Ez akár Teiresiasnak szóló iránymutatás, szelíd presszió is lehet, hogy istentől kapott tudásával legyen szíves ezt a változatot igazolni. De mindennél jóval fontosabb a *mathontes eu* kifejezés. Első ránézésre logikusnak tűnik a fordításunkban közölt jelentésben érteni, hiszen ez mind nyelvtanilag, mind tartalmilag tökéletesen megállja a helyét: az aoristos participiummal jelzett előidejűség pontosan illik egy nyomozás leleplezés-, majd büntetéstörténet felépítéséhez. Csakhogy a kifejezés mondatban elfoglalt helye egy másik, ugyanennyire érvényes értelmezést is lehetővé tesz: „Laios gyilkosait – mivel pontosan tudjuk, kikről van szó – megöljük...”. A participium lehetséges jelentésmezijében ugyanis ott van az okhatározó és következményes jelentésárnyalat is, így semmi akadálya annak, hogy legalább eljuttassunk a gondolattal, mit jelent ez esetben Oidipus mondata: „Ketten vagyunk a városban, akik képesek vagyunk megfejtani e rejtélyt, ki-ki a saját megismerési módszereivel, tehát fogjunk össze a város megmentése érdekében!”. Ha igaz, amire a jelenet elején felfigyeltünk, hogy korábban soha nem volt dolguk egymással, s pontosan tudható okokból (a Sziphinx-ügy!) inkább valamilyen hallgatóságos feszültség jellemzi viszonyukat, akkor most a város érdekében való együttműködés felajánlása, az idézett kifejezés akár békejobb-nyújtásként is felfogható. Oidipus nem kiszolgáltatott és tanácsstalan uralkodó, aki képtelen egy, a várost sújtó krízishelyzetet megfelelően kezelni, s ezért kellene Apollón jóspapjának segítségét kérnie – tehát távolról sem emlékeztet az *Antigoné* Kreónjára! –; ő egyenrangú partnerként szövetséget ajánl Teiresiasnak a város megmentése érdekében. És itt kap jelentőséget, hogy Oidipus előbb küldött el Delphoiba, s csak azután fordult Teiresiashoz – ezt sem magától, hanem Kreón tanácsára tette! Pedig nyilván időigényesebb a távoli szentélyhez jóslatért folyamodni, mint a „kéznél lévő” jós ugyanabból a tudásforrásból táplált tudására támaszkodni. Különösen izgalmas mindezek fényében feltenni a kérdést – a vonatkozó szöveg helyen részletesebben is kitérünk majd rá –, hogy milyen körülmények között és mikor kerülhetett sor a jós elhívására? Hacsak nem feltételezzük, hogy az *első stasimon* alatt adta jó tanácsát Oidipusnak Kreón, akkor a legvalószínűbb eseménysorrend a következő lehetett: Oidipus kiadta a parancsot, hogy Kreón induljon Delphoiba, majd ez utóbbi azt tanácsolta neki, hogy kérje ki Teiresias tanácsát is. Ettől a ponttól kétféle folytatás képzelhető el (és egyik sem hízogató Oidipusra nézve...): (1) megfogadva sógora tanácsát, azonnal elküldött Teiresiasért – ez esetben megmagyarázhatatlan udvariatságot, Oidipus hatalmának semmibevétele a parancs kiadása és a jós megjelenése közben eltel, hosszú idő; (2) Oidipus nem azonnal fogadta meg Kreón tanácsát, s csak később – vajon mennyi idővel később? – küldött a jóst. Ez esetben a *miért?* válik igazán érdekes kérdéssé: mire várt Oidipus? Talán meg akarta várni Kreón Apollóntól hozott jóslatát? De ha ez történt, akkor egyáltalán mi szüksége lehetett, lehet bármikor is Oidipusnak az isteni jóslatot nyilván megerősítő, helybéli, Teiresiasról származó jós-információkra?
- 17 Ez Oidipus jóst köszöntő beszédének összefoglaló része. A *sy d'un* (A és egyéb kéziratok alapján, ugyanígy Dawe, Kamerbeek – Jebb, Storr, Denniston a *L ac* kézirat alapján a *sy nynt* fogadja el) egyszerre zárja le az eddig elmondottakat és jelöli ki Teiresias feladatait, amelyekkel hozzá *kell* járulnia a város megmentéséhez. Határozott *figyelmeztetés* és *felszólítás* Oidipus mondata. Hangneme, a tagadó *mé* kétszeri használata és a *phthonésas* participium aoristi összekapcsolása („nehogy irigységben megtagadd”, „nehogy elirigyeld”) tovább erősíti azt az érzést, hogy Oidipus minden látszat ellenére szokatlan, mondhatni sértő távolságtartással, a jós megszólításakor elvárható tisztelet nélkül beszél Teiresiaszal. És miért a tiltó szerkezetben a *phthoneó* ige? Ugyan mire céloz Oidipus, amikor a jós esetleges irigységéről beszél? Mintha újra és újra visszatérne a Sziphinx-ügyre, amelynek megoldása sokkal inkább Teiresias dolga lett volna, mint egy idegené! Ahhoz sem kell különösebb érzékenység, hogy kihalljuk az ugyancsak sajátosan megfogalmazott jóstudás-leírás – *mét' ap' oionón phatin / mét' ei tin' allén mantikés ekheis hodon* – mögül az iróniát, hiszen a lekicsinylően odavetett „ha netán valamely egyéb útját/módját ismered a jóslásnak” formula mögött pontosan ott van Oidipus véleménye a jóstudásról, s annak társadalmi hasznáról. Az *Antigoné*-ben (1010–1015) pontos leírást olvashatunk Teiresias tűzázdozat-bemutatásáról, a madárhangokból és az állati belsőségekből jóslás módszereiről.
- 18 Az immár tagadás nélküli imperatívus háromszori (!) megismétléséből – *hryszai!* – uralkodói erő, ellentmondást nem tűrő határozottság és nem kevés agresszivitás sugárzik. Ha sorra vesszük a *hryszai* imperatívus tárgyait, a négy területet, ahol Teiresias mint *megmentő* kellene
- 305 *Mert Phoibos, ha ugyan még tényleg nem hallottad hírnökeimről,*¹⁵ *küldöttelinkkel azt üzente vissza, hogy a megoldás, – az egyedüli! –, hogy ebből a kórból [vérszóból] kikerüljünk, ha Laios gyilkosait – miután alaposan felderítettük, kik ők! –, megöljük, vagy földüinkről száműzöttékként messzire kergetjük.*¹⁶
- 310 *Te pedig hát ne tagadd meg rosszindulatúan sem a madaraktól szerzett jóstudásodat, sem ha a jóslásnak más útja áll rendelkezésedre,*¹⁷ *hogy [így] megmentsd önmagad és városod, és ments meg engem is a meggyilkolt miatt [minket] sújtó minden fertőzöttől!*¹⁸

hogy érvényesítse jóstudását, tovább árnyalhatjuk a képet, amelyet Oidipus Apollón jósaról kialakított és most mindenki előtt felvázol. (1) ...*seauton*: Oidipus jól emlékszik a delphoi Apollón szentély feliratára: *gnóthi seauton!* – s ő legjobb meggyőződése szerint eleget is tett e felszólításnak! Csakhogy Oidipus – hiszi meggyőződéssel! – éppen hogy a jóda *ellenében* találta meg önmagát, alakította ki mindmáig tökéletesen működő életvezetését. Most már talán érezzük, micsoda tragikus gúny sűt itt és most az emblemikus, szent jelmondat *hibás* idézetéből. Nem az (*ön*)ismeretre ösztökéli Teiresiaszt, hiszen ez nyilván teljesen reménytelen is lenne, tekintettel arra, hogy ő talán az egyetlen halandó, akinek egyénisége, jellemvonásai teljesen érdektelenek annak fényében, hogy létének egyetlen legitimitációja az Apollón szolgálatában, az őt eltartó és tisztelő közösség érdekében elvégzett feladat. Éppen ezért oly súlyos, fájó Oidipus felszólítása, hiszen e mondattal nyíltan gúnyolódik a jóson, azt sugallva, hogy ha már nem segített eddig jóstudása, most legalább azért csináljon valamit, mert az esetleges siker esetén legalább folytathatja nyugodt életét Thébaiban. *Haszonleső* vagy *és semmit-tudásoddal kérkedsz!* – pontosan ezek a vádak hallhatók ki Oidipus első felkiáltásai mögül. (2) ...*kai polin*: A város megmentése mint a jós feladata: ez lenne az igazán fontos, csakhogy éppen a sajátos sorrend-választás – önmagad, aztán a város – miatt óhatatlanul az utóbbi leértékelésének vagyunk tanúi. Teiresias számára fontosabb tehát önmaga, mint a város, vágja a jós – és a jelenetüket figyelemmel kísérő Kar – arcába Oidipus, s ha ezt összevetjük azzal az elszántsággal, amellyel ő maga a *prologos* óta hirdeti, hogy számára a város érdekei mindennél fontosabbak, világossá válik a király álláspontja: Teiresiasnak isten és ember szabta *kötelessége* segíteni. (3) ...*d'eme*, „és engem is ments meg!”: az előzmények ismeretében nehéz szó szerint érteni, pontosabban: komolyan venni Oidipus felszólítását: éppen ő, aki életének minden nehéz szituációját egyedül, önállóan oldott meg, éppen ő remélne megmentő segítséget attól a Teiresiasztól, aki *helyett* annak idején ő mentette meg a várost, s ezzel együtt értelemszerűen a jóst is? (4) ...*pan miasma tu tethnékotos*: a kommentárok jelentős része (Jebb, Dawe, Kamerbeek, Maiullari, Bollack) kiemeli – helyesen – a genitívus okhatározói értelmét (Jebbnél: ...*of the source from which the miasma springs...*, 53), ugyanakkor arra is ki szoktak térni, hogy ebben az utolsó, negyedik esetben a *hryszai* jelentése megváltozik, s az eddigi „mentsd meg” helyett valahogyan a *miasmához* mint az ige tárgyához kapcsolva „távolítsd el [a fertőzötet]” (Maiullari), „tisztíts ki minden fertőzötet” (Kamerbeek, Dawe, Bollack) jelentést kell a szónak tulajdonítani. Pedig nem feltétlenül szükséges szintaktikai problémaként kezelnünk a szerkezetet: ha megőrizzük elemzésünk fő vonalát, akkor Oidipus ige- és tárgyhasználatát teljességgel következetesnek, koherensnek fogadhatjuk el. Hiszen a *hryszai de pan miasma* kifejezés medialis igealakja és a *pan* első hallásra különös-meghökkenítő használata – hogyan lehet egy fertőzötet *teljes, egész?*! – egységes kontextusba kerül: „A Laios meggyilkolása miatti *mindenfajta fertőzötet* egyszer és mindenkorra segíts eltávolítani!” De hát a gyilkos(ok)on kívül miféle egyéb *fertőzötet* sújtja még Thébait? A feladatot is másképpen fogalmazta meg a Kreón által közvetített delphoi jóslat: a bűnös(ök) megtalálásán és megbüntetésén kívül semmi másról nem volt szó! Vajon mire gondol Oidipus, milyen további fertőzötetre céloz? Nem tudjuk – *még nem tudjuk*, de talán nem járunk messze az igazságtól, ha a jelenet egészének figyelembe vételével azt feltételezzük, hogy Teiresias pontosan érti a király szavait.

*A te kezdedben vagyunk!*¹⁹ Márpedig a férfi számára az a legszebb tett, ha hasznosnak bizonyul azokkal [az eszközökkel],

315 amelyek rendelkezésére állnak, s amelyek felett hatalma van.²⁰

TEIRESIAS

*Jaj, mennyire rettenetes pontosan tudni, ha [e tudás] mit sem használ a pontosan tudónak!*²¹ Mert mindezeket én, bár hiba nélkül

19 *En soi gar esmen* – a kiadások általában a fordításunkban is követett „a te kezdedben vagyunk” értelmezést fogadják el. Hogy van-e gúnyos felhangja e mondatnak, az Oidipus-beszéd egészének fényében dönthető csak el.

20 Ismét egy gnóma jellegű lezárás (mint volt a 296. sor), amely számos félreértésre nyújtott alkalmat a szakirodalomban. A legtöbb fordítás, értelmezés ott siklik félre, hogy a megszólító beszédet lezáró mondatot Teiresiasra vonatkoztatja: mintha Oidipus nyomást szeretne gyakorolni a jóstra, példaként állítva elé azt az *ember* (*andra*), aki „amiben csak tud és képes” (*aph'hón ehoi te kai dynaito*), városát segíti, tudásával, minden képességével a közösség rendelkezésére áll, s ezt a „legdicsőbb fáradozásoként” (*kallistos ponón*) éli meg – így E. Wolf: *Sentenz und Reflexion bei Sophokles*. Tübingen, 1910, 117–119; Kamerbeek, Jebb és Dawe külön a *dynaito* optatívus használatáról). Holott amennyiben a mondatot Oidipusnak a beszéd során megfigyelt-elemzett kétértelmű fogalmazásainak kontextusában helyezzük el, s e szónoki beszéd megkoronázásának tekinthetjük, egészen más, de a beszéd egészével koherens értelmezést kapunk. Természetesen elfogadható gondolat az is, hogy Oidipus még egyszer, mintegy nyomatékosítva kifejezi mélyszéges tiszteletét a jós iránt, egyúttal pedig jó szívére és emelkedett gondolkodásmódjára apellálva könyörög is hozzá segítségért. De ha elfogadjuk, hogy Oidipus *mindvégig* egyenrangú félként kezelte Teiresiaszt, akinek *mesterségét, jóstudását* saját élettapasztalatára támaszkodva megalapozott kételkedéssel, mi több, olykor határozott gúnyval kezelte, akkor ez az utolsó mondat is egészen más jelentést kap. Az *andra* ugyanis nem véletlenül kerül a mondat élére, s különös hangsúly van rajta: a „halandó ember” jelentést emeli ki (mint arra Bollack éles szeműen felhívja a figyelmet), s így már rögtön világossá válik, hogy az itt említett *cselekvő ember* nem lehet más, mint Oidipus maga. Tehát *önmagáról* beszél ebben a megszólítást lezáró, egyúttal az eljövendő összecsapást előkészítő mondatban a király, a saját, istenre nem támaszkodó felelősségéről, tenni vágyásáról és tenni tudásáról. Hiszen valóban ő a közösség javára minden szellemi és fizikai képességét mozgósítani kész *ember*, akit példaképként lehet állítani az eddig semmi hasonló tettel, gondolattal, tanáccsal sem őt, sem városát nem segítő isteni jós elé. És ezzel az értelmezéssel kerek egész lesz ez a beszéd: lám, Oidipus abban az értelemben is teljesíti a várossal szembeni kötelességét, hogy *egyetlen esélyt sem hagy figyelmen kívül*, ha Thébai megmentéséről van szó, lett légyen szó akár egy olyan lépésről is, amelynek hasznában ugyan ő maga egyáltalán nem hisz – pontosan ilyen a jós megkérdése! –, ám ha már Kreón s a nép is ezt akarja, ám legyen! De miközben elhívhatja a jóst, s az végre megjelent előtte, egyetlen pillanatra sem rejti véka alá – a múlt tapasztalatai alapján többszörösen is igazolt! – szkepszisét Teiresias várható információinak hasznát illetően.

21 A 316-tól a 344. sorig terjedő szakasz Oidipus és Teiresias vitájának (*agón*) első része, Teiresias első megszólalása, amely azonnal kikényszerít egy *sztikhomühikus* összecsapást. A bevezető, kettős felkiáltás – *pheu, pheu* – egyszerre fejez ki felháborodást, elkeseredettséget és reményvesztettséget (vö. M. Biraud: *Les interjections au théâtre grec antique. Étude sémantique et pragmatique*. Louvain-la-Neuve, 2010, 53–61, 182). Teiresias fellépése kényszer eredménye, ez első mondatából kiderül. Hogy ez a kényszerítés milyen mértékű *verbális* megfogalmazásban öltött testet – erről talán az Oidipus által korábban említett *kettős követség* (*diplos pompus*, 288–289) tagjai tudnának hitelt érdemlően beszámolni –, soha nem fogjuk megtudni. Most mindenesetre itt van, s miután végighallgatta – s ő nyilván pontosan meg is értette! – a király köszöntő beszédét, ezzel a felkiáltással mutatkozik be, pontosan megalapozva a készülődő összecsapás alaphangulatát. Kérdés, mennyire okoz ez meglepetést Oidipus számára. A felkiáltásokat követő mondattal Teiresias ott folytatja, ahol Oidipus befejezte be-

szédét. Nem tartalmában – és ez jóval fontosabb ebben az összecsapásban! –, hanem stílusában: egy több megfejtést felkínáló gnómával nyit a jós: *phronein hós deinon entha mé telé / lyéi phronunti*. A *lyéi* coniunctivusi alak *an* nélküli használata az általános igazság kimondását hangsúlyozza (Kamerbeek, Bollack; vö. *Oidipus király* 395, *Aias* 1074), míg a kifejezés ebben a formában – *telé lyéi*, „hasznót hajt” – a *lysi-teléi* költői variációja (Dawe), egyúttal pedig *hapax* Szophoklésznál. Teiresias tehát *deinon*nak nevezi a semmiféle hasznót nem hajtó tudást. A kommentárok többsége itt azt emeli ki, hogy Teiresias attól *borzad el* – s erre utal a *deinon* –, hogy milyen *szörnyűsleges, rettenetes, félelmetes* az a tudás, amellyel ő rendelkezik, s amely semmi hasznót nem hajthat az adott helyzetben sem számára, sem senki másnak. Amint azt például Jebb kifejti, csak most, a király szavait hallva döbben rá, mennyire *szörnyű* ezzel a jós-mindentudással rendelkezni. Kamerbeek inkább a gondolat általános érvényére hívja fel a figyelmet, arra, hogy valaminek a tudása önmagában nem jelenti a boldog, eredményes életet (vö. Hérodotos IX. 16. 5). Bollack megfejtése külön figyelmet érdemel: a *deinont* a *phronunti*hoz, s nem a *mé teléi*hez kapcsolja, így a mondat jelentése úgy alakul: „...a tudás önmaga ellen fordul, ha nem hajt hasznót”. Így Teiresias mintegy megelőlegezné az összecsapás egész tartalmát, kimondva, hogy a királlyal való összecsapás során a *tudás kerül szembe e tudás haszontalanságával, érvényre juttathatóságának lehetetlenségével*. Ebben az értelmezésben tehát a jós nem tesz mást – mert nem is tehet mást! –, mint hogy beletörődő előrelátással tájékoztatja Oidipust a rá váró tragikus fordulatokról.

*tudom már régóta, elfeledtem.*²² Mert különben biztosan nem jöttem volna el ide.

OIDIPUS

*Miket beszélsz? Hogyhogó ennyire lelketlenül jössz ide eléem?*²³

- Ezeknek a – nyelvilleg és tartalmilag is korrekt – értelmezéseknek közös hibája, hogy ismételten figyelmen kívül hagyják a színpadi szituációt: itt egy igen magas színvonalú szellemi párbaj van kibontakozóban, ahol többértelmű gondolatra többértelmű gondolat, stílusrétegre stílusréteg, finoman kódolt sértésre ugyanilyen megfogalmazású sértés válaszol. Teiresias e helyen nem feltétlenül önmagáról beszél a haszontalan tudásról elmélkedve, de még csak nem is csak úgy, általánosságban, filozofikus magasságokba emelkedve fejti ki e kérdéssről véleményét, hanem *ad hominem* Oidipusnak címezi mondandóját: „*Te* vagy az, aki tökéletesen haszontalanul gondolkodsz, hiszen minden tudásod – a múltban éppúgy, mint a jelenben – kizárólag pusztulást eredményezett és fog is eredményezni!” – vádolja az eddig oly magabiztos királyt. Ezért *deinon* – „rettenetes” – Oidipus tudása, ő van a *phronunti* mögött Teiresias üzenete szerint! Még a melléknév semleges nemű alakja sem óvja meg őt attól, hogy a jós szavaiból már itt ki lehessen olvasni, hogy e mai nap végére ő maga lesz *deinosszá*; ezt fogja majd igazolni az *exodos*ban immár királyként fellépő Kreón, aki a vak, nyomorult Oidipust éppen egy semleges nemű főnévvel – *agos*, 1426 – fogja megnevezni. Csakúgy, mint az *Antigoné* híres *első stasimonjának* első sorában (332), a *deinos* melléknév semleges előbb általános érvénnyel hangzik el, hogy azután rögtön utána tragikus erővel töltődjek meg konkrét tartalommal: az igazán *deinos* maga az ember. Teiresias tehát nem mond mást, mint amit az *Antigoné* Kara mondott az emberről: íme, Oidipus, aki maga lesz a „rettenet”, nem is oly soká ő lesz a „félelmet és elborzadást” keltő *ember*. Nagyon magasan, magas hőfokon kezd tehát Teiresias, a legérzékenyebb pontján támadja meg Oidipust: a tudás, pontosabban az intelligenciával megszerezhető tudás, a saját erőből felépített élet a király legfőbb büszkesége, ezt veszi el tőle szavaival a jós. Ez a stílus és tartalom azonban *nem* Apollón papjának jósmegszólalása, hiába is szeretné a kommentárok döntő többsége e jelentést kihallani első mondataiból (Kamerbeek hosszú kommentárja itt kiemeli Teiresias kényes helyzetét, együttérzéssel utalva a múltban elmulasztott közbelépéseire, kezdve attól a pillanattól, hogy Iokasté feleségül ment Laioszhoz, egészen a járvány kitöréséig).
- 22 A bizonyíték a fent elmondottakra az előző mondat most olvasható folytatása. Már a „mindezeket” kezdés is különösnek mondható, hiszen a jós egyetlen gondolatot közölt az előző mondatban, így sem grammatikailag, sem tartalmilag nem indokolt a többes szám használata. Tipikus kollokvialis fordulat, ami bárki más esetében talán szót sem érdemelne, ám egy jósnál, akinek minden szava valamely felsőbb szintű tudást közvetít, ez az apró pongyolaság is komoly jelentést hordoz. A döntő mozzanat azonban a *diólesa* állítmány: a kommentárok többsége többé-kevésbé pontosan fordítja a mondatot és benne az *elfelejtést* jelentő igét. A szövegmagyarázatokban azután a leginkább a következő indoklást találjuk ezzel az *elfelejtéssel* kapcsolatban: Teiresias csak most döbbsen rá, mennyire lobbanékony, a durvaságig erőszakos ember Oidipus, s erről feledkezett meg, amikor mégiscsak engedelmeskedett a király hívásának (Kamerbeek, Dawe, Bollack). Holott a kérdés legfontosabb része maga az igehasználát: *lehet-e egy jós feledékeny?* Másképpen fogalmazva: elfelejthet-e bármit is a jós? Az *Oidipus király* idézett szöveghelyén kívül sehol a görög irodalomban nem találunk példát egy jós ilyenfajta esendőségére, s ez természetes is, hiszen ha van olyan foglalkozás, amely eleve összeférhetetlen ezzel a tipikusan hétköznapi-emberi esendőséggel, az a jóse. Arra tudunk példákat – akár az eposz-, akár a tragédia-irodalom területéről –, hogy egy jós valamiért hallgat, nem jósol (Kalchas az *Ilias* első énekében, Kassandra az *Agamemnónban*, Theonoe a *Helenében*, Teiresias a *Bakkhánsnökb*ben), ám ennek mindig pontosan meghatározható, s a történetben mindig felszínre is kerülő oka van. Ezen okok között soha nem találjuk ott a feledékenységet. Meggyőződésem, hogy Sophoklés tragikus iróniájának egyik legszebb példája ez a teiresias-i feledékenység: a nagyon sokat – mindent? – tudó *halandó ember* gúnyos megjegyzése ez, amelyet nem is annyira ellenfelének, mint inkább a környezetének, a Karnak, nekünk, majd hogynem önmagában morfondírozva mondhat el, annak biztos tudatában, hogy amit kifejt, az megfelelő visszavágás lesz az imént elszenvedett sértésekért. „Már-már elfeledkeztem róla, mennyire arrogáns, szemtelen, beképzelt alak vagy, de íme, most itt vagyok!” – üzeni e mondat Oidipusnak, aki – nyilvánvalóan egyedül a színen lévő köztül! – pontosan érti is, hogy Teiresias ezzel felvette az arcába vágott kesztyűt, s készen áll a harcra. És elkezdődik az összecsapás, amely mindvégig két szinten lesz értelmezhető – ne feledjük, Oidipus állította fel a legfontosabb játékszabályt, amikor ennek a kettős beszédnek alkalmazásával köszöntötte a jóst.
- 23 Oidipus kérdése nem annyira meglepetést tükröz (Jebb, Dawe) – illetve ha azt, akkor a meglepetés sokkal inkább annak szól, hogy a király megértette: a jós elutasítja a burkolt, ám igen sértő formában felajánlott szövetséget, s harcba fog szállni vele –, mint inkább egy újabb, gúnyos, tiszteletlen-udvariatlan kérdés-kijelentés Apollón papja előtt. A kérdést követő újabb felkiáltás – *hós athymos eisélélythas!* – ismételten erősen ironikus-gúnyos ténymegállapítás, amely több szinten is sértő a vak jósra nézve: az *eiserchomai* („bejönni”, „fellépni”) igeikötője olyasvalakire utal, aki határozott léptekkel *belép* valahová, márpedig Teiresias-t éppen hogy ennek az ellenkezője szokta jellemezni: botra támaszkodva botorkál s egy kisgyerek vezet; ezt „összetéveszteni” egy biztos léptű ember színre lépésével csak szándékosan gúnyos megjegyzés lehet. Az *athymos* újabb talányokkal ajándékozta meg a szakirodalmat. Ellendt (1872) fordításából kiindulva (*metu plenus et animo abiecto*) a kommentárok általában a melléknév *látszólag* leginkább ideillő jelentésárnyalatát hangsúlyozzák: a jós nyilván elkeseredett, nagyon meg is van ijedve (Kamerbeek, Dawe), sőt, már „elhagyta a lélek”, miután meghallotta Oidipus iménti, brutális ordítását. De ha elemzésünket a fentebb vázolt kontextusban folytatjuk, elképzelhető, hogy Oidipus hangjában továbbra is a *gúny* uralkodik, s a szó szerint „lélektelen” jelentésű jelzőt a szó

- „gonosz”, „ártalmas” jelentésében használja a jóra (vö. ilyen jelentésben Hérodotos VII. 11), utalva arra, hogy számára Teiresias szavaiból az derült ki: a jós lelkében nincsen semmi, ami a város számára hasznos lehetne.
- 24 Már-már komikus magasságokba (mélységekbe?) jutottunk e mondattal: *aphes m'es oikus!*, „küldj el palotámba!” – kéri-biztatja Oidipust a jós, ami természetesen egyetlen pillanatra sem vehető komolyan! Ellenállhatatlanul komikus, hogy a nagy nehezen elhívott-színre kényszerített jós csak azért jött, hogy megmondja, rá ugyan ne számítsanak! – sarkon fordul, és már indulna is otthonába (amelyet gondosan pluralisban nevez meg, ezzel finoman visszautalva a király és közte fennálló egyenlőségre). Ez természetesen semmilyen szempontból nem megengedhető: dramaturgiaiilag csakis komédiában lenne elképzelhető, hogy egy ilyen hosszan előkészített, várakozással teli új szereplő-fellépés ilyen gyorsan be is fejeződjék. A királyról naivitás lenne feltételezni, hogy célját, a jós kikérdezését egyetlen szóra feladja, s hazaküldi, vagy haza engedi Teiresiaszt. Ez a gesztus hatalmának megcsúfolása, királyi tekintélyének semmibevétele lenne, nem utolsósorban pedig a színpadi történetmesélés szempontjából is lehetetlen a jelenetet ebben a pillanatban befejezni: a jós, ha egyszer már megjelenik a színen, bizonyosan sorsdöntő információkkal kell hogy előálljon. Mindezek fényében biztosan lehetünk benne: Teiresias sem gondolhatja komolyan, hogy összecsapásuk Oidipuszszal ezen a ponton befejeződhet! Ha pedig ez így van, akkor nem lehet más célja e mondattal, mint provokálni Oidipust. Ezt az értelmezést látszik erősíteni a következő mondat is: *...hraszta gar to son te sy / kagó dioisó tumon, én emoi pithéi*. Titokzatos és fenyegető ez a pusztán semleges nemű birtokos névmással (*to son... tumon*) jelölt tárgy: nyilvánvalóan kinek-kinek a *sorsáról* van szó, de a ki nem tett főnév lehetőséget nyújt távolabbi asszociációkra is: az *osztályrész*, a *hátralévő élet* is ide érhető. Bármilyen főnévvel is egészítsük azonban ki e helyen Teiresias mondatát, egy bizonyos: a jós így válaszol Oidipus korábban többször is hangsúlyozott felvetésére, hogy kettejük találkozása azonos rangú felek párbeszédét jelenti. Első szavaival pontos tartalommal tölti meg Oidipus hatalomgyakorlásra vonatkozó, korábban hangoztatott tételét: lehet, hogy egyenlők vagyunk, rád is, rám is isten kijelölte sors vár – s ez az isten ugyanaz, Apollón! –, csakhogy ebben számodra nem lesz köszönet, s még addig jó neked, amíg nem rendelkezel azzal a tudással, amellyel én igen. Egyetlen tényt, információt sem mond, nem érvel, megelégszik a tragédiákban sehová nem vezető, egy király által soha meg nem fogadható tanáccsal: *...én emoi pithéi* („ha rám hallgatnál”, vö. pl. Euripidész: *Hippolytos* 892).
- 25 Fenyegetésre fenyegetés. Vészjósló figyelmeztetés Oidipus válasza Teiresias első megszólalására. Talán visszafogott, ideig-óráig kordában tartható, most még magába fojtott indulattal beszél, de az üzenet világos: Teiresias minden, reá vonatkozó szabályt, törvényt felrúg viselkedésével! „A *nomosszal*, vagyis a város törvényeivel ellentétes dolgokat mondasz, s nem igazán kedveseket városod számára.” Erős figyelmeztetés Oidipus következő érve (*...hè s'ethrepse*), ugyanakkor alig burkolt szemrehányás a jósnak a társadalomban elfoglalt pozíciójával és ebből következő kötelességeivel kapcsolatban. „Ha már egyszer eltart téged a város, mégpedig nem is akármilyen színvonalon, legalább legyen valami hasznunk is állítólagos tudásodból!” – mondja Oidipus, s ezt az Apollón papjának címzett durva sértést kizárólag akkor érthetjük meg, ha szem előtt tartjuk a tragédiánkban felvázolt helyzetet: Oidipus uralkodásának kezdete óta soha, semmilyen ügyben nem jósolt Teiresias – sőt, ezt a „haszontalan semmittevést” már a Szphinx-ügy idejére is ki lehet terjeszteni. Ugyanakkor ismerve Oidipusnak az apollóni jóstudáshoz való viszonyát, elítélő, de legalábbis erős székszisszel jellemezhető jósértékelését, az *isteni jószünet visszatartása* (*aposztrophón phatin*, vö. Aristotelész: *Rhetorika* II. 6. 3) egyszerre „hivatalos”, királyi szemrehányás és maró gúnyral megfogalmazott sértés: „Csak úgy teszel, mintha lenne bármi mondanivalód, amit most visszatartasz.” Külön figyelmet érdemel, hogy Oidipus – mint az fenti reakciójából kitűnik – egyetlen pillanatra sem vette komolyan Teiresiasnak az azonnali távozási szándékára vonatkozó szavait. Szót sem veszteget erre a nyilvánvalóan képtelen felvetésre, és a lényegre, Teiresias magatartásának *tarthatatlanságára* helyezi a hangsúlyt.
- 26 Most fordulnak komolyra a dolgok: Teiresias továbbra is titokzatos szavai sokat sejtető, ám jól érzhetően baljós – *jóslatszerű* – tartalmat hordoznak. Ismét csak nem érveket sorol, nem is vitára ingerlő kijelentéseket tesz, ám *összhatásában* az egész mégis igen erős, érvényes válasz Oidipus előbbi, tényeket egymás mellé állító, ugyanakkor számon kérő-sértő szavaira. Hogy mennyire kívül vagyunk egy „jóspap találkozik a királlyal” típusú jelenet – amilyen az *Antigoné* Kreón–Teiresias-találkozása – kontextusán, bizonyítja Teiresias mondatának első szava: *horó*. Nem elégedhetünk meg azzal, hogy itt egyszerűen egy „kollokvialis, banális megfogalmazásról van szó” (Jebb, Bollack), s hogy persze az igealak jelentései között előkelő helyet foglal el a „tudom”, „értem”, hiszen most nem erről van szó: egy vérig sértett, szakmai becsületében megalázott, ám igencsak öntudatos, foglalkozására, eddigi munkájára joggal büszke ember indulatos kirohanásának első szava ez a „látom”. Nincs ebben semmi ironikus szándék (Bollack) – miért is ironizálna a *vak* Teiresias saját testi nyomorékságán ebben a pillanatban?! –, éppen hogy arról van szó, hogy kilépve hivatalos funkciójából, *magánemberként* nekitámad az öt sértésekkel elárasztó Oidipusnak. Igazán bántó, hogy nem *beszédnek* (mondjuk *hrésisnek*, vagy *mythosnak*, *logosnak*) nevezi Oidipus elhangzott szavait, hanem találmásra egymás mellé rakott, akár jelentés nélkülinek is értelmezhető hangoknak, *phónémáknak*. Ezek természetesen nem állnak össze jelentéshordozó, értelmes szavakká, mert természetüknek fogva nem is állhatnak össze hasznat hozó (*ion pros kairon*) mondandóvá. Azonban ez az igazán sértő gúny még fokozható is: Teiresias – kissé talán patetikus hangszíval – még fel is sóhajt: „csak nehogy én is így járjak a végén...”. E nyilvánvalóan félbeszakított mondat olyannyira különös, hogy majd minden kommentár kitér rá, s ezekben a legkülönbözőbb értelmezéseket találjuk. Magam Bollack-kal értek egyet, aki szerint Teiresias itt arra céloz, hogy ő éppen az Oidipuséhoz hasonló, imént elhangzott, értelmetlen (= haszontalan) megszólalás *elkerülését* tűzi ki célul maga elé – hadd tegyem ismételtlen hozzá: igencsak ironikus, bántó megfogalmazásban!
- 27 Oidipus *újabb*, tiltó felkiáltása mintha csak arról tanúskodna, hogy a király nem tud másképp, csak ezen a hangon szólni a jóshoz – a cselekmény során majd megtanuljuk, hogy Oidipus mindenkiel ezen a hangon beszél, aki nem engedelmeskedik azonnal és teljes odaadással parancsainak (Kreónnal való második találkozás, a korinthosi Hírnök, a Pásztor).

TEIRESIAS

320 *Engedj engem haza! Mert könnyebben fogod te is a saját dolgodat, én is a sajátomat elviselni, ha hallgatsz rám.*²⁴

OIDIPUS

*Amit mondasz, sem nem törvény szerint való, sem nem baráti-kezves e város számára, amely téged táplált, mivelhogy visszatartod a jóslatod.*²⁵

TEIRESIAS

Mert látom, hogy a te beszéded éppen hogy nem hoz számodra

325 *hasznat! Bárcsak ne kellene hát neked is ugyanezt elviselnem!...*²⁶

OIDIPUS

Nehogy – az istenekre! –, tudva [mindent] pontosan, elfordulj

328 *tőlünk, hiszen mindannyian eléd térdelve könyörgünk, ime, segítségért, mi, hozzád fohászok!*²⁷

A párbeszéd ezen részében a színpadon nyilván remekül hangsúlyozható-kijátszható többszörös *szójátékok* fontos szerepet játszanak: egyfelől az *aposteron* – *apostrophés* (323, 326), ahol a hangsúly az *apo-* igekötőn van, vagyis az az állítás, hogy Teiresias mindenképpen *el-*, vagyis a város érdekeitől *el-térő* cselekedetet hajt végre, másfelől a már elemzett, háromszor megismételt *hrysai* (312 [kétser], 313). Az igealak különböző jelentésárnyalataival való játékkal Oidipus intelligenciáját, virtuóz nyelvhasználatát, sőt, az általa folyamatosan sugallt, Teiresias feletti szellemi fölényét kívánja tovább árnyalni. Csakhogy Teiresias ezen a területen sem marad Oidipus adása, itt is harcba száll vele. Első megszólalásától a 331. sorig – az *agón* végső elmérgesedéséig – a *phronein* ige különböző alakjaival játszik: *phronein* (316), *phronunti* (317), *phroneit'* (328), amire Oidipus egyszer válaszol is: *phronón* (327).

Ennek az *agón*-kezdetnek egy további aspektusára színész tanítványaim hívták fel figyelmemet, amikor e jelenetet kérésükre a görög szöveg megtanulásával kezdték el próbálni: Teiresias szövegében a folyamatos *ph*-használat – a 316–331. sor között: *phieu, phieu; phronunti; aphesz; phónéma; phroneite; ekphénó*) a szituációból következően szinte magától értetődővé teszi a *megvetés, undor, elkecserekedtség, visszafojtott düh* érzelmskálán való játékot, ami tökéletesen simul a fent elemzett mondatok tartalmába. Ugyanezen idő alatt Oidipus, mintha csak *megfertőzte* volna Teiresias *ph*-használatát, maga is az erre a hangra épülő szavakkal válaszol: *proszphilé; phatin; phronón; apostraphés; phéis; phraseis; katapheteirai* – ezzel idézve elő a jelenet feszültségének folyamatos emelkedését. Mind a ketten hét-hét alkalommal mondanak *ph*-t tartalmazó szót egyre kiélezettebbé váló veszekedésük során, s ez – akár tudatos alkotói szándék rejlik mögötte, akár nem – ismét csak erősíti azt a benyomást, hogy egyenlő felek összecsapásának vagyunk tanúi.

Oidipus a meglepett-haragos felkiáltás után egy a kommentárok szerint (Kamerbeek, Dawe, Bollack) reménytelenségről, kiszolgáltatottságról tanúskodó könyörgést intéz Teiresiashoz: *epei / pantes se proskynumen hoid'hiktérioioi*. Óhatatlanul felidéződik az olvasóban-nézőben a tragédia nyitóképe a palota lépcsőjénél térdeplő, könyörgő tömeggel (e kép felidezésében segít a szóhasználat is: *hiktérioioi kladoisin*, 3; *hiktérioioi*, 327). Akkor egy *öreg (Zeus-)pap* (9, 18) könyörgött Oidipushoz, most ő könyörgő egy *öreg (Apollón-)pap*hoz. Ráadásul a *proskynumen* kifejezetten túlzás: a legritkább eset, hogy halandót ily módon tiszteljenek (vö. Euripidés: *Orestés* 1507 – de ott kifejezetten a jelenet komikumát erősíti, hogy egy barbár könyörgő az életéért Orestéshez és Pyladéshez). Olyannyira túlzás Teiresiaszt ezzel a tiszteletmegnyilvánulással illetni, hogy az már gyanús – különösen, ha Oidipus eddigi megszólalásainak kontextusában próbáljuk értelmezni az igét. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy akár *maró gúny* is érződhet itt Oidipus hangjában. Erősíti a benyomást, ha a *prologosszal* vetjük egybe az igehasználatot: a tét mindkét esetben a város megmentése, s a könyörgéssel megszólított személyek – Oidipus, illetve Teiresias – reakcióinak összehasonlítása egyértelmű céllal történik: a város előtt most válik világossá, ki az, aki valóban cselekszik a közösségért, aki minden erejét, tudását mozgósítja, hogy megmentse Thébait a pusztulástól, s ki az, aki vészhelyzetben is csak mellébeszél, s kizárólag névleg, szakmája révén áll a város szolgálatában. Ott a könyörgő Zeus-pap és kísérete a lépcsőkön ültek, s úgy vártak Oidipusra. Most a *proskynumennel* azt is jelzi Oidipus, hogy Teiresias akár isteni elbánásban is részesülhetne, de ő, lám, mégsem segít városát megmenteni. E mondatával tehát éppen hogy újból, még határozottabban figyelmezteti a jóst, hogy milyen következményekkel jár, ha nem teljesíti a város iránti kötelességét: ha tud valamit a Laios-gyilkosságról, azt *itt és most* hozza napvilágra, máskülönben elveszíti jóstekintélyét s ki tudja, később talán jóskiváltságait is. Oidipus hozzáállásában a történet ezen pontján tökéletes összhangban van a *személyes érintettség-felháborodás és a város érdekeit képviselő király érintettsége-felháborodása* (vö. J. Ch. Hogan: *A Commentary on the Plays of Sophocles*. Carbondale–Edwardsville, IL, 1991, 37–38).

Egy rövid kitérő erejéig szakadjunk el a szöveg elemzésétől, s vizsgáljuk meg az adott színpadi szituációt mint cselekményépítő *topost* (Taplin 1978, 43–45; Seale 1982, 215–261). A jelenet egy banális, már-már gyerekesen komikus alaphelyzetre épül: két ember – pontosabban: kisgyerek! – veszekszik. Az egyiknek van egy titka, a másik pedig mindenáron ki akarja szedni belőle ezt a titkot. Ez utóbbi (itt: a király) először hízeleg, körüludvarolja a sokat tudót, majd amikor látja, hogy ezzel semmire nem megy, addig-addig provokálja, sértegeti, amíg az (itt: a jós) a kérdező meggyőződése szerint valami teljesen lehetetlen, hajmeresztően irreális információval áll elő, csak azért, hogy bosszút álljon az elszenvedett sértésekért. Teiresias kiinduló pozíciója ebben a felállásban akár egy komédiaszereplő helyzete is lehetne: „Csak azért jöttem, hogy rám ne számítsatok!” – így lehetne összefoglalni első mondatainak vissza-visszatérő mondanivalóját. „Beszélj!” – „Nem beszélek!” – „De beszélj!” – „De nem beszélek!” – „Nagyon megverlek, ha nem beszélsz!” – „Akkor sem beszélek!” – „Na jó, biztosan nem is tudsz semmit, ismerlek, úgyis mindig csak dicsekszel!” – „Igen? Na idefigyelj!...” – íme, így lehetne a lényegre koncentrálna leírni az Oidipus–Teiresias-jelenet komikumot és tragikumot kivételes módon kombináló felépítését.

28 Teiresias replikája – elsősorban szóhasználatával – mindenekelőtt egy rendkívül felgyorsult tempójú *stikhomüthikus* párbeszéd ritmusához alkalmazkodik: *pantes gar u phroneit'...* – tehát megismétli Oidipus vád–szemrehányás–felkiáltásának kulcsszavait, mindössze annyira változtatja meg a kontextust, hogy abból világossá váljék: Oidipus félreértelmezi szavait, s ami *látszólag* józan, logikus gondolkodást jelent, az a valóságban éppen hogy nem az! A folytatás Teiresias összes megszólalása közül talán a legtalányosabb, leginkább többértelmű, a megfajthatatlanságig átláthatatlan és éppen ezért nagyon baljós: *egó d'u mé pote / tam', hós an eipó mé ta z', ekphénó kaka*. Minden attól függ, milyen egységekre, hogyan bontjuk szét a mondatot: annyi bizonyosnak látszik, hogy az *egó d'u... ekphénó kaka* („én nem fogom... napfényre hozni a szerencsétlenségeket”) mindenképpen összetartozik, de a folytatás már távolról sem ilyen egyértelmű. (1) Értsd: „... az én szerencsétlenségeimet...” (...*tam'*...), tehát azokat a jóslatokat, amelyek Oidipus bűnösségét bizonyítják (Jebb); (2) értsd: „... a te szerencsétlenségeidet...” (*ta s'*...), tehát Teiresias, ismerte Oidipus lobbanékony természetét, egyszerűen fél (s ezek szerint mindig is félt, mióta tudta, hogy ő uralkodik Thébaiban!), hogy a király ki tudja, mit tesz vele, ha megnevezi bűneit. Ez esetben így hangzik a mondat: „... nehogy meg kelljen neveznem a te szerencsétlenségeidet, soha nem fogom napvilágra hozni az enyéimet”. Ha mondattanilag korrekt is az utóbbi értelmezés, tartalmilag mégis lehetetlen elfogadnunk, hiszen ugyan miféle bűnei lehetnek egy jósnak? Hacsak – hacsak nem az történetik itt is, hogy Sophoklész mindvégig jelenlévő *ironiájának*, a tragédiát át- meg átszövő tragikus-komikus kétértelműségnek az újabb példájára bukkantunk: Teiresias talán most „vallja be” – természetesen nagyon is homályos, *jóslatszerű* megfogalmazásban –, hogy bizony lenne mit mesélnie a múltból, azokról a *szerencsétlenségekről* – netán *bűnökről*? a *ta kaka* értelmezésébe akár ez is belefér! –, amelyek abban a múltban történtek meg, amelyről Oidipusnak nem lehet ismerete. S ezen a ponton mintha visszakanyarodnánk egy pillanatra, mindössze e kockázat nélküli, ironikus vallomás erejéig Kreón szavaihoz, amikor Oidipust „oktatta” Thébai történetéből (103 skk.). Mik lehetnek azok a *szerencsétlenségek, bajok* – mi több: talán *bűnök!* –, amelyeknek *napfényre hozása (ekphénó)* ellen minden erejével tiltakozik a jós? A leg-

TEIRESIAS

*Mert mind rosszul értitek a dolgokat,
én pedig soha nem
hozom napvilágra az engem ért csa-
pásokat, nehogy ki kelljen mondanom
a tiéidet!*²⁸

egyszerűbb megoldásként természetesen az kínálkozik, hogy Teiresias a saját életét félti, amikor nem akarja *Oidipusz bűneit* kimondani, hiszen talán jól tudja, mennyire indulatos a király, mennyire nem ismer sem istent, sem embert, amikor elragadja a vak indulat. Csakhogy ennek – az általánosan elfogadott (pl. Bowra 1944, 165–166; Kamerbeek *ad loc.*, 88–89; Bollack 1990, *ad loc.*) értelmezésnek ellentmond, hogy nem sokkal később mégiscsak kimondja, újra és újra Oidipusz fejére olvassa szörnyű bűneit, és ezután, rendkívül kiélezett hangnemű *agóniájuk* további részében mit sem lát-szik törődni a király valóban őrzöngésig menő indulatkitöréseivel. A másik megoldás, hogy Teiresiasnak *valóban* van titkolnivalója, tehát vannak olyan múltbéli események, történések, amelyekről eddig valamiért nem tájékoztatta Oidipust, a város vezetőjét. Ez a tény – a jósfeladat korábbi nem teljesítése – magában is *kakon*, olyan *rossz, káros dolgot*, amelynek mostani, tehát késve történő megvallása mindenképpen a jós szemére vehető kötelességzegésként. De mindezek figyelembevételével továbbra is talányos, vajon mit takar Teiresias kötelességteljesítést megtagadó mondata.

- 29 Két, hitetlenkedésről és felháborodásról tanúskodó kérdés. A participium-forma választása visszautal az előző mondat *phronónjára* (326), ott azonban a jóstudásra történő utalás még kéressel, könyörgéssel párosult (ezt erősítették a mondat más szavai is: *proskynumen, hiktérioi*). Oidipusz pontosan érzékeli, hogy Teiresias nem jósként, hanem indulatos – egyelőre megmagyarázhatatlan okokból indulatos! – magánemberként szólalt meg: *ti phés?* – kérdezi, tehát nem a jósmegszólalásokra utaló igével írja le Teiresias szavait, s hogy kétségünk se legyen afelől, hogy ettől a ponttól kezdve már nem mint a város tiszteletreméltó alapintézményével, Apollón papjával beszél, hanem egy, az uralkodó parancsát megtagadó *civil állampolgárral*, egy egyszerű *politész*szel. Ennek megfelelően azonnal, nyomatékkal egy hasonlóan hétköznapi megszólalásra utaló igével ad hangot felháborodásának: *...u phraseis*, amelyet ráadásul immár futurumban használ, mintegy megpecsételve Teiresias további sorsát: ő mostantól kizárólag *hétköznapi emberként* tekint rá, tehát nyilván ekként is fog vele bánni. És azonnal fejére is olvassa bűnét (330–331), amely leírható egyetlen szóval: *hazaárulás*, a város, a *polis* közössége ellen elkövethető legnagyobb bűn. A korabeli néző, a háború és pestis sújtotta város polgára számára különös súlya lehetett e vádnak, amelyet Oidipusz ráadásul nagyon pontosan két különböző fázisra is oszt: *ennoeis produnai kai kataphtheirai polin!* A két infinitívus az árulást (*produnai*) és a város elveszejtését (*kataphtheirai polin*) szóbeli kérdésként ható, vitára sem bocsátható tényként állítja, amely főbenjáró vétkeket időben nyilvánvalóan megelőz a bűnök eltervezésének folyamata (*ennoeis*). S mindezen közösségellenes bűnök mögött-előtt-fölött ott lebeg a legfőbb vádpont, a felismerés, amely Oidipusz fejében most, a jóssal való találkozás első perceiben kristályosodik meggyőződéssé: Teiresias régóta titokban tartott, *tapasztalatokon alapuló* információk birtokában támadt Thébaira (*xyneidós*; vö. a 704. sorral, ahol Iokaszté kérdez rá Oidipusz Delphoiból kapott jóslatára, amely szerint meg fogja gyilkolni apját: *autos ksyneidós, é mathón allu tinos?*).
- 30 Teiresias válaszával nem Oidipusz vádjaira reagál; mintha meg sem hallotta volna a nagyon is konkrét vádakot, továbbra is hajlíthatatlanul megmarad saját, zárt világában, s mindössze újrafogalmazza az előző mondat-párban általa mondottakat: *nem beszélék*. Természetesen az újrafogalmazás *részleteiben* most is el van azért rejtve néhány fontos, új információ, amelyeket hogyha Oidipusz képes lenne az öt előtörténet – nagyrészt jogos! – indulatos félretétve megérteni, sok minden másként alakulna a folytatásban... (1) Az *algynó* (332. sor) alapjelentése: „fájdalmat okozni”, mind fizikai, mind lelki értelemben. A kettős értelem megengedi, hogy ismételten bizonyos fokú *iróniát, gúnyt* érzékeljünk Teiresias szóválasztásában: „*Neked* lelki, *nekem* talán fizikai fájdalmat okozna, ha beszélnék!” A folytatás ismeretében majd visszacsenghet fülünkbe a jós mondata, s megérthetjük, hogy a tagadás érvénytelenné válásával igazi jóslatot mondott most Teiresias: Oidipusz végtelen *lelki* fájdalomhoz majd a jós verbális – és ki tudja: talán fizikai! – bántalmazása mint megbocsáthatatlan bűn társul, s ezzel fogja legitimálni a színpadi jelenben az isteni és emberi büntetés mértékét. (2) Az *elencheis* („kérdzegetsz”, „kikérdezel”, 333) a jogi, bírósági nyelvből vett kifejezés, amelynek ez utóbbi jelentésárnyalata ismételten elkerüli Oidipusz figyelmét, holott életbevágóan fontos lenne megértenie, amire Teiresias itt figyelmezteti: a király *saját perében* vesz most részt, s jelenleg ugyan még *nyomozóként* kérdésekkel bombázza őt – természetesen feleslegesen, eredmény nélkül! –, nemsoká ugyanebben a *perben* bűnösökként fog lelepleződni. (3) Az *an + optativus (an pythoio, 333)* is sokat mondhatna Oidipusnak, ha lenne lelkiereje, önuralma elgondolkodni Teiresias szavain: „Tölem ugyan *bizonyosan* nem tudsz meg semmit!” – veti oda királyának majdhogynem szemtelenül Teiresias, s ismételten csak arra kell utalnunk, hogy dehogyisnem: megtud majd tőle Oidipusz *mindent!* Jelesül mindenféle szörnyűséget, s ezen szörnyűségeket éppen a mostani, teiresias ellenállás okozta indulatkitörése zúdítja majd a fejére. De azért gondoljunk csak bele, mi történne, ha Oidipusz képes lenne uralkodni magán, s meg tudna maradni a száraz helyzetértékelésnél: azt állítja, hogy a város jósa, Teiresias súlyos bűnököt követett el a múltban az öt jóstudásának köszönhetően tisztelettel övező várossal szemben – sőt, e bűnököt éppen most is elköveti! A várost pusztulással fenyegető vészhelyzetben nem segít Thébainak, a közösségnek, amelynek szolgálatára istene, Apollón rendelte, s amely szolgálat hibátlan ellátása hivatott biztosítani az iránta megnyilvánuló tiszteletet. Ha Oidipusz képes lenne ezt a nyilvánvalóan helytálló – s Teiresias által egyetlen pillanatra nem tagadott! – vádat *szigorúan a tárgyánál maradván* képviselni, senki nem találhatna kifogást abban, hogy itt és most, tanúk előtt, a Kar jelenlétében, vagyis a közösség szeme láttára rátámad a várost eláruló, „csaló jósrá”.
- 31 A férfi, aki nem hallgat az emberi kérésre-könyörgésre, éppen olyan megváltoztathatatlan, közönyös, befolyásolhatatlan, mint a tenger vagy a köszikla (*Ilias* XVI. 34–35, Patroklos mondja Achilleusnak; vö. Kitto 143–144).
- 32 *Ateleutetos* – szó szerint: „végig nem vitt” (pl. *Ilias* IV. 175), az adott kontextusban leginkább azt állítja a jelzővel Oidipusz, hogy Teiresias *olyan valaki, akivel nem lehet eljutni egy kérdés teljes tisztázásáig, egy probléma lezárásáig*. A lehetséges jelentésárnyalatokon túl azonban mégis az a legfontosabb, hogy a jelző megválasztásával Oidipusz ismételten kiemeli: Teiresiashoz *nem mint Apollón papjához* beszél, hanem mint *hétköznapi emberhez*, a város egyik polgárához, akivel, ime, éles és feloldhatatlan konfliktusba keveredett – éppen a város érdekében! (Vö. Jebb, 56; sem Kamerbeek, sem Dawe magyarázata nem elfogadható! Részletesen lásd Bollack 1990, 214).
- 33 Mintha egy gát szakadt volna át, Oidipusz úgy esik neki – talán nemcsak szavakban?!... – a jósnak: mintha csak egy utolsó bűnöző, a város ellensége, egy senkiházi állna előtte, nem pedig a város egyik *alapintézménye*. Az első sor iambikus trimeterének középcézúrájái tartó

OIDIPUSZ

330 *Mit mondasz? Jól tudva bár [mindent], nem fogsz beszélni, hanem azt tervezed, hogy elárulsz minket és elpusztítod városunk?*²⁹

TEIRESIAS

*Én sem magamnak, sem neked nem fogok kárt okozni. Egyáltalán, miért faggatsz ezekről? Mert tőlem [ugyan] nem tudsz meg [semmit]!*³⁰

OIDIPUSZ

335 *Hát soha, te gonoszok leggonoszabbika – aki bizony még egy sziklát is dühöngővé változtatná!*³¹ –, *azt mondod, hogy soha nem fogsz beszélni, hanem ennyire meglágyíthatatlannak és kezelhetetlennek*³² *fogsz mutatkozni?*³³

rész hangsúlyos alliterációja még egyszerűen csak olvasva is (*uk, ó kakón kakiszte, kai gar...*, 334) jól hallhatóan erősíti Oidipus dühkitörésének hatását: hangja mintha el-elcsuklana az indulattól, az artikulálatlan, kontrollálatlan szózuhatag minden szótagjával mintha ütések zuhannának a jósra, a szavak úgy csattannak Teiresiason. A folytatás többek szerint (Schneidewin, Kamerbeek, Dawe) az előző tagmondat mérhetetlen durvaságának enyhítésére szolgál; mintha Oidipus most kapna észbe, hogy túlságosan elragadta az indulat, s hogy ez a hang azért mégiscsak túlzás a város jósaival szemben. Magam Bollack megjegyzésével (1990, 214) értek egyet, aki helyesen mutat rá arra, hogy a továbbiakban Oidipus éppen hogy a nyitószavaival egybecsengő hangon beszél-veszekszik-kiabál-örjöng Teiresias előtt. Valószínűnek tűnik, hogy e helyen *stilisztikai fokozásról* is szó van: Oidipus a már korábban kifejtett gondolatot, vagyis Teiresias *leg...*-mivoltát fogalmazza költői képekbe: az *elképzelhetetlenig* és a *lehetetlenig* fokozott gonoszság metaforájaként használja Teiresias csodatévő képességét, amellyel akár a köszikla természetét is képes lenne megváltoztatni. A fő állítás azonban továbbra is a korábban már felháborodással rögzített tény újbóli kimondása: *uk... exereis pote*; s ez keretbe foglalja a két, egymást erősíteni hivatott, fentebb elemzett, indulatos kirohanást: Teiresias kötelességszegése előtt Oidipus előbb értetlenül, majd egyre növekvő felháborodással áll.

- 34 Félreértette vajon Teiresias Oidipus dühkitörését? Hiszen a király *nem* a jós *dühöd természetét* kifogásolta, hanem azt tette szóvá (háromszorosan is, vö. 330–331), hogy hallgatásával elárulja városát, nem teljesíti jóskötelességét. Ez a finom (?) csúsztatás azonban azt mindenestre lehetővé teszi, hogy Teiresias – gúnyosan, már-már szójáték jelleggel – visszautaljon az Oidipus előző kirohanásában hallott *organeiasra* (335), ezzel is biztosítva szellemi fölényét az önmagát örjöngésbe lovalló uralkodóval szemben: nyugodtan „lecsap” az Oidipus szóhasználatával felkínált poénra, s mintegy kiemelve az igei töből a lényegét, az *orgét*, a fékevesztett haragot, ellene fordítja azt. Az izgatottan, dühöngve elhadart igealak – *organeias* – mellett, illetve után a majdhogynem száraz, hűvös objektivitással kimondott *orgé* mintha csak azt jelentené Teiresias szóhasználatában: rendben, nézzük akkor most meg közelebből ezt a *harag*-dolgot, ha már ennyire odavagy a viselkedésemről, és e szóval minősítetted. A mondat folytatásában pontosan ezt fogja tenni, és ezt a jelentéselemzést fogja elvégezni.
- 35 *A tén sén d’homu / nauusan* kifejezés – szó szerint: „a közeledben (= benned) lakót”; vö. Jebb 56 – participium imperfectum activijve (*naiusan*) az előző sor egyes szám második személyű állítmányától (*emempsó*) függ, illetve annak tárgyához, az *orgén*hoz kapcsolódik (értelmező jelzője). „A haragot, *elvakult indulatot*, amely benned lakik, lám, nem ismerted fel!” – vágja oda Teiresias, s a két aoristosi állítmány (*emempsó*, *kateides*) hangsúlyosan, fenyegetően utal arra, hogy *ez még csak a kezdet*; itt nagyon fontos tehát, hogy az igeidő megválasztásával jelzett *kezdő pillanat megragadása* egy itt még ki nem fejtett, de már érzékeltetően *vészjósló* folytatás irányába tereli az indulatai rabjává vált Oidipust.
- 36 *Orgizoito* – ezzel ugyan nem jutott tovább Oidipus Teiresias meggyőzésében és/vagy szidalmazásában, mindössze megismétli az előző megszólalásában már hallott gondolatot: a jós magatartása mindenkiélen éles, végtelenül erős indulatokat gerjesztene (335. sor: *organeias*; további kommentárt az igehasználatról lásd a 364. sornál). A felháborodás mértékét erősíti a *taiauta... klyón* is: Teiresias természetesen sohasem tetteivel, hanem szavaival kell hogy szolgálja a közösséget. Ha azonban szavait – mint ebben az esetben ez minden kétséget kizáróan történik – éppen hogy a közösség szolgálatának megtagadására használja, akkor mindennek vége, egy eddig koherensen működő társadalmi rendszer omlik össze, ahol a *rend* a hatalmi ágak közötti logikus megosztásra épült. Ha ezt az egyensúlyt most Teiresias hallgatásával felborítja, akkor jogos minden ez ellen tiltakozó indulat.
- 37 *Az atimazeis polin* kifejezés újrafogalmazza a hazaárulás vádját, megerősítve azt a gondolatot, hogy a jós a legsúlyosabb bűnök egyikét követi el hallgatásba burkolózásával: az archaikus kortól kezdve, a homérosi eposzokból tudjuk, hogy a *timé* a mitikus hősöknek éppen úgy sérthetetlen kiváltsága, mint a közösségnek, amelynek tagjai: a *tisztelet*, amellyel kölcsönösen tartoznak egymásnak, olyan egyensúlyt jelent, amely mind az adott hős, mind a közösség érdekeit szolgálja, és amely mindkét fél boldogulásának záloga.
- 38 A kommentárokból általában kevés figyelmet kap ez a mondat (kivétel: Bollack 1990, 216–217), holott mélyebben belegondolva egészen különleges, megdöbbentő állításról van szó: Teiresias nem kevesebbet állít, mint hogy a *jóstevékenységnek semmiféle gyakorlati haszna nincsen!* Ha egyszer ügyis bekövetkeznek a dolgok – *héxei gar auta* –, akkor ugyan mi értelme a világra vonatkozó *bármilyen* (földi, vagy akár isteni ihletésű) *tudásnak*? Valljuk meg, ezt a mondatot a legkevésbé egy jóstól várna az ember! De hát mit akarhat mondani Teiresias? Most tekintsünk el attól a lehetőségtől, hogy a jós szándékosan, programszerűen meghirdetve felszámolja foglalkozását, a megélhetését, a társadalomban elfoglalt pozícióját meghatározó isteni kiválasztottságot. Olvasatomban sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy Teiresias, szigorúan megmaradva az Oidipusszal folytatott összecsapás során eddig általa követett taktikánál és stílusnál, gúnyos, egyúttal mélyen sértő mondatokat mond, amelyekkel pontosan rátalál a király gyenge pontjaira. Hiszen ki az egyetlen halandó, aki eddigi múltja, tettei, életének fordulatai alapján magáénak vallhatná ezt az amúgy felháborító, az istenekbe vetett bizalmat alapvetően megkérdőjelező mondatot? Természetesen Oidipus, aki maga az élő példa arra – s az adott pillanatban ezt teljes joggal hiszi! –, hogy a jóslatok feleslegesek, mi több, hazugak (s ebbéli vélekedésében, ítéletében fogja majd megerősíteni Iokasté is). Ugyanakkor van Teiresias mondatának egy másik lehetséges olvasata is: Oidipus életének, múltjában gyökerező kétségeinek lényegére, létezésének legproblematikusabb pontjára tapintott rá Teiresias, amikor a sors befolyásolhatatlanságát egyetlen mondatban összefoglalta: ez elől a mondat elől menekült Oidipus azóta, hogy meghallotta a Pythia szavait Delphoiban. S hiába a sikerekben gazdag elmúlt tizenegynéhány év, azért csak ott van benne, lelke legmélyére rejtve – talán pontosan ebben a formában! – a most Teiresias által kimondott, gnómaszerű mondat, az apollóni ítélet valamennyi eddigi tette fölött. Minden erőfeszítésed, sikered, boldog házasságod, jó király mivoltod csak látszat! – sugallja Teiresias. A jós most felszínre hozza mindazt a rettenetet, ami ellen Oidipus eddig oly sikeresen harcolt. Akármelyik értelmezést is fogadjuk el, kellő magyarázatot kapunk Oidipus egyre fokozódó, tehetetlen dühére.

TEIRESIAS

Az én dühöd természetem kárhöz-tatod,³⁴ de ugyanakkor a sajátodat, amely benned lakik, nem ismerted fel,³⁵ hanem engem szidalmazol!

OIDIPUS

Ki ne gerjedne haragra³⁶ ilyenfajta beszédeket

340 *hallva, amilyenekkel te most tiszteletlenül sértegeted³⁷ városod?*

TEIRESIAS

Hiszen itt lesznek ezek a dolgok akkor is,³⁸ ha én hallgatásba burkolózom!

39 Kérdés, vagy állítás? Kamerbeek (90) és Jebb (56) véghajtottak olvasva az *ukunt*, kérdésként értelmezik (csakúgy, mint a fenti fordítás: „Tehát nem?...”), míg ha másodéles a szó (Kamerbeek; Longo 2007) akkor állítás, felkiáltás: „Pontosan (neked kellene...)”, „éppen (neked kellene...)”! Akármint is ékezzük a szót, ez esetben a kérdés is, az állítás is ugyanabba az irányba mutat: Oidipus felháborodásának legfontosabb okát fogalmazza újra itt is. A kötelességszegés, a város és uralkodója elárulása és az istentől kapott tudás megtagadása: íme, ezek a vádak sűrűsödnek ebbe az egyetlen sorba (amely természetesen a *stichomythia* szabályainak megfelelően válaszol Teiresias előbb elhangzott, ugyancsak egyetlen soros mondatára). Tehetlenség és az újra meg újra felidézett kötelességszegési vád az egyik oldalon, az engedelmesség és jóskötelesség megtagadása a másikon, immár több mint húsz sor óta! Mintha egy tapodtat sem mozdultunk volna azóta, hogy Teiresias először tette világossá, hogy semmit sem fog mondani (321 skk.). Csakhogy a párbeszéd eddigi vizsgálata azt mutatta, hogy ha az információátadás, információszerzés kérdéskörében nem is történt változás, Oidipus *hangulata*, indulatának mértéke folyamatosan változik: egyre nő benne a harag, a tehetlenségének tudatából és Teiresias provokatív szavaiból-stílusából táplálkozó düh és felháborodás, s mindezek következtében egyre súlyosabb sértéseket vág a jós fejéhez. Mintha Teiresias elhúzódó jelenlétének éppen ez lenne a célja! Nehezen magyarázható ugyanis, miért marad még mindig a színen, amikor az egyetlen, igencsak röviden összefoglalható mondandóját (amint azt fentebb már aláhúztuk, akár ide sem kellett volna fáradnia!) – *nem mondok el semmit!* – már elmondta, még hozzá nem is egyszer?! Mire vár még Teiresias?

40 *Uk an pera phrasaimi* – a beszéd megtagadásának ismételt, nyomatékos hangsúlyozása e tagmondat (Jebb, Longo), ám ennek jelentősége túlmutat az eddig elhangzottakon: Teiresias, a jós nem véletlenül mulasztja el hozzátenni, hogy: *mármint ebben az ügyben!* A *pera* igealak (vö. *Élektra* 633, Kamerbeek) végleges – tegyük hozzá: megdőbbséget jelez: mintha Thébai jósa eldöntötte volna, hogy a továbbiakban nem teljesíti isteni kiválasztottsága megszabta kötelességét. Csakhogy komolyan vehető-e egy ilyen „fogadalom”? Nyilvánvaló, hogy nem – pontosabban majd ezt a gondolatot fogja továbbvinni és beteljesíteni Euripidész a *Bakkhánsnők* Teiresias-alakjában –, de tragédiánkban indokolhatatlan, dramaturgiaiilag előkészítetlen, hogy Teiresias mostantól nem fog többé jósolni. Tehát csakis kivételes, az adott ügy motiválta döntés mostani hallgatása, amely egyetlen személyhez, helyhez és időhöz (Oidipushoz és történetéhez) kötött vállalás. A legfeltűnőbb talán nem is a jós jóslás-megtagadó elhatározása, hanem az indoklás elmaradása. De hogy *örökre* elhallgatna a város jósa, arról nem lehet szó, hiszen ezt egyáltalán nem indokolja még e felforrósodott hangulatú párbeszéd sem.

OIDIPUS

342 *Tehát nem éppen azok a dolgok lesznek itt, amelyeket pont neked kellene elmondanod nekem?!³⁹*

TEIRESIAS

343 *Többet semmiképp nem fogok mondani!⁴⁰ Mindezekért, ha akarsz, ám dühöngj a legvadabb haraggal!*

41 Az *orgés* itt Teiresias szóhasználatának átvétele (vö. 344), s ehhez Oidipusnak nem kell hozzátennie a jós által használt felsőfokot (*agriótaté*, 344), hiszen esetében természetes, hogy mindig és minden a teljesség igényével – ha tetszik: a *legodaadób-ban*, a *legelszántabban* stb. – cselekedett. Oidipus *orgéja*, dühe elsősorban csaló-dottságából táplálkozik: élettapasztalata, a világról kialakított tudása arra indíthatta volna, hogy egyáltalán ne forduljon jóshoz-jósdához – hiszen minden rejtélyt-rejt-vényt meg tud fejteni egyedül, saját eszére, képességeire támaszkodva. De ha már megtette, szigorúan jó királyként, a város érdekében cselekedett. Már a Kreón által Delphoiból hozott *hírek* zavarba ejtőek voltak, nem illettek abba a világmegismerési rendszerbe, amelyet Oidipus felépített: Apollón homályos módon összekapcsolta a várost sújtó dögvézt egy olyan múltbéli bűnnel, amelynek felderítése természetesen azok feladata lett volna, akik annak idején Thébaiban a hatalmat birtokolták: Kreón – összefogva Teiresiaszal, ahogyan azt most tenni szeretné Oidipus – megtalálhatta volna Laios gyilkosát. De nem tette, *nem tették...*; hogy miért, arra Kreón meglehetősen különös, alig hihető érvet hozott fel (a Szphinx-szel kellett foglalkozni, nem jutott erő és lehetőség a királygyilkosság ügyében nyomozni: 130–131), s most itt az újabb csapás: Teiresias nem hajlandó segítségére lenni a város megmentésében.

Csak hogy Oidipus ezzel a mondattal-igérettel olyan útra lépett, amely egyenesen vezet majd a bukásához. Ő, aki mostanáig minden élethelyzetben képes volt megismerni, dönteni és cselekedni, most először szembesül azzal, hogy hatalmának, egészen pontosan *hatalom-gyakorlásának* korlátai vannak: az információhiány megfosztja őt az itt vázolt cselekvéssor végrehajtásától. Oidipus életében először olyan erővel került szembe, amellyel szemben *tehetetlen*: a jós hallgatásának fala áttörhetetlen (nek látszik). Teiresias *hallgatása* annyira váratlan, irracionális, hogy az semmilyen hétköznapi, vagy akár hatalmi logikával nem megmagyarázható. A harag – az *uralkodó haragja* – mint reakció amennyire érthető, annyira bűnös is: az *Ilias* első énekében Kalchas (megint csak egy jós!) általánosságban – de persze Agamemnónra értve –, mintegy közmondásjellegűen mondja: „Mert hisz erős a király amíg gyengére nehezelt” (*Ilias* I. 80, Devcseri Gábor fordítása). Tehát az uralkodó haragja, ellenséges indulata *általában* azért nem *fair* megnyilvánulás, mert hatalmi pozícióból nincs semmilyen kockázata, hiszen nem egyenlő felek közötti összecsapás esetleges velejárója, hanem a korlátlan uralkodói erő alkalmazásának egyik eszköze (vö. Sheppard 1920, 123–124). És ez még akkor is igaz, ha tragédiánkban Teiresias nem egyszerű alattvaló (mint majd hangsúlyozni is fogja a 410. sorban), fölülte nincs hatalma a királynak, tehát nem tehet vele haragjában bármit. Csak hogy ez azt is jelenti, hogy a helyzet még rosszabb, mint ha egy „sablonos” uralkodó–alattvaló-összecsapásnak lennénk tanúi, hiszen azzal, hogy Teiresias egyenrangú félnek tekinti magát, s így áll Oidipus előtt, az ő haragja, illetve harag vezérelte, indulattal kimondott szavai ugyanolyan súlyúak lesznek, mint a reá záporozó sértések. Ennyit változott a világ az eposz óta – mondja Sophoklész: Kalchas, aki ugyanúgy Apollón jóspapja, mint Teiresias, mindaddig nem meri elmondani az uralkodója, Agamemnón számára kedvezőtlen jósinformációkat, amíg Achilleus meg nem ígéri, hogy megvédelmezi a király esetleges haragjától. Az *Oidipus király* jósának már nincs szüksége senkire, sem istenre, sem emberre ahhoz, hogy megőrizze sérthetlenségét. Semmilyen döntéséért, még a város és uralkodója iránti kötelességének, a beszéd megtagadásáért sem kell elszámolnia senkinek. Elegendő, ha ő egyedül tudja, mit és miért tesz. Pedig, emlékezzünk, Oidipus az Apollón jóspapjának kijáró, legmélyebb tisztelettel fogadta Teiresiaszt, minden elképzelhető szépet és jót elmondott neki és róla: *prostatésnak*, *sóitérnak* és *anaxnak* nevezte (303–304), s még azt is hozzátette, hogy *en soi gar esmen* (314). Mondhatjuk, olyan mértékű tisztelettel fogadta, amilyenre senki sem számított – a szövegből kikövetkeztethető előzmények tükrében (hogy ugyanis talán soha korábban nem találkoztak!) valószínűleg Teiresias a legkevésbé. Kreón információi tettekészségre sarkallták Oidipust: nyomozni akar, megmenteni a várost, megfelelni az új feladatnak, de *egyedül*, thébai lakosok segítségére nélkül ez lehetetlen. A múlt megismeréséhez feltétlenül szüksége van Teiresiasra és Kreónra, hiszen ők a legautentikusabb tudói mindannak, ami a város sorsát Oidipus odaérkezése előtt meghatározta. Azt láttuk, hogy Kreón mennyire homályos információkkal volt segítségére, de a Teiresiaszal folytatott dialógus során már az első pillanattól kezdve világos lesz, hogy tőle sem kaphatja meg azt a támogatást, amelyre szüksége lenne. A kettejük szócsatája azonban már egyáltalán *nem* az eredeti, Delphoiban Kreón által feltett kérdés körül fog forogni – *hogyan lehet megszabadulni a Thébait sújtó dögvéztől?* –, hanem ezt a kérdés-fázist kihagyva, már kizárólag a Laios-gyilkosságról lesz szó. Mintha Teiresias eleve úgy érkezne, mint aki a Kreónnak adott, apollóni jóslat birtokában van, s csakis az egykori Laios-gyilkosság megfejtésének megakadályozása lenne a célja. Hogy miért nem leplezi le *azonnal* Oidipust, hogy miért vállalja a *királyért* (?) – hiszen hallgatásával lehetővé teszi, mintegy legitimálja Oidipus trónon maradását! – jóskötelességének megtagadását, az a tragédia egyik legfontosabb kérdése. Párbeszédük-összecsapásuk további elemzése talán segít a válasz megtalálásában.

OIDIPUS

345 *Az biztos, hogy semmit sem fogok ennyiben hagyni – oly dühös vagyok⁴¹ – mindabból, amit pontosan értek!*

Bibliográfia

Szövegkiadások és kommentárok

- Blaydes, F. H. M. 1859. *Sophocles, Oedipus Tyrannus*. I. Cambridge.
- Bollack, J. 1990. *L'Oedipe Roi de Sophocle*. 1–4. Lille.
- Brunck, Ph. 1808. *The Oedipus rex of Sophocles*. Cambridge.
- Campbell, L. 1871. *The King Oedipus and Philoctetes of Sophocles*. London.
- Dawe, R. D. 1982. *Sophocles. Oedipus Rex*. Cambridge.
- Jebb, R. C. 1893–1908. *Sophocles. The Plays and Fragments*. 1–7. Cambridge.
- Kamerbeek, J. C. 1953–1984. *The Plays of Sophocles*. 1–7. Leiden.
- Lloyd-Jones, H. – Wilson, N. G. 1990. *Sophoclis fabulae*. Oxford Classical Text. Oxford.
- Longo, O. 1972. *Sofocle, Edipo Re*. Padova.
- Maiullari, F. 1999. *L'interpretazione anamorfica dell'Edipo Re*. Pisa–Roma.
- Masqueray, P. 1946. *Sophocle. Oedipe Roi*. Les Belles Lettres. Paris.
- Schadewaldt, W. 1978. *Sophokles, König Oedipus*. Frankfurt.
- Schneidewin, F. W. – Nauck, A. 1910. *Sophokles*. 1–7. *König Ödipus* (2. band). Besorgt von E. Bruhn. Berlin.
- Sheppard, J. T. 1920. *The Oedipus Tyrannus of Sophocles*. Cambridge.
- Wilamowitz-Moellendorff, U. von 1949. *Sophokles, Oedipus*. Frankfurt.
- Calame, C. 1986. „Le nom d'Oedipe”: B. Gentili – R. Pretagostini (szerk.): *Edipo. Il teatro greco e la cultura europea*. Atti del Convegno Internazionale, Urbino 15–19. novembre 1982. Roma, 395–407.
- Flashar, H. 1977. „König Oedipus. Drama und Theorie”: *Gymnasium* 84, 120–136.
- Goldhill, S. 1984. „Exegesis: Oedipus (R)ex”: *Arethusa* 17, 177–200.
- Gregory, G. 1995. „The Encounter at the Crossroads in Sophocles' Oedipus Tyrannus”: *Journal of Hellenic Studies* 115, 141–146.
- Greiffenhagen G. 1966. „Der Prozess des Oedipus”: *Hermes* 94, 147–176.
- Kirkwood, G. 1958. *A Study of Sophoclean Drama*. Ithaca, NY.
- Kitto, H. D. F. 1961. *Greek Tragedy. A Literary Study*. London.
- Knox, B. M. W. 1955. „Sophocles' Oedipus”: C. Brooks (szerk.): *Tragic Themes in Western Literature*. New Haven, 7–29.
- Knox, B. M. W. 1964. *The Heroic Temper: Studies in Sophoclean Tragedy*. Sather Classical Lectures 35. Berkeley – Los Angeles.
- Knox, B. M. W. 1979. „Why is Oedipus Called Tyrannus?”: *Classical Journal* 50, 97–102 (= Uö: *Word and Action*. Baltimore, 1979, 87–95).
- Longo, O. 2007. *Sofocle, Edipo Re, commento*. Venezia.
- Seale, D. 1992. *Vision and Stagecraft in Sophocles*. London.
- Segal, Ch. 1981. *Tragedy and Civilization: An Interpretation of Sophocles*. Cambridge, MA.
- Segal, Ch. 1993. *Sophocles' Oedipus Tyrannus: Tragic Heroism and the Limits of Knowledge*. New York.
- Segal, Ch. 1999. *Sophocles' Tragic World. Divinity, Nature, Society*. Cambridge, MA.
- Taplin, O. 1978. *Greek Tragedy in Action*. Berkeley – Los Angeles.
- Taplin, O. 1983. „Sophocles in his Theatre”: J. de Romilly (szerk.): *Sophocle*. Entretiens sur l'Antiquité Classique, vol. 29. Vandoeuvres.

Szakirodalom

- Ahl, F. 1991. *Sophocles' Oedipus. Evidence and Self-Conviction*. Ithaca–London.
- Bowra, C. M. 1944. *Sophoclean Tragedy*. Oxford.
- Buxton, R. 1980. „Blindness and Limits: Sophocles and the Logic of Myth”: *Journal of Hellenic Studies* 100, 22–37.